

Stanko Andrić

NOVI PRILOZI ISTRAŽIVANJU ILOČKOG "STATUTA" I SREDNJOVJEKOVNOG ILOKA

Stanko Andrić
Hrvatski institut za povijest
Podružnica
Slavonski brod

UDK 94(497.5Ilok)"13/15"
34(091)(497.5)"15"
Izvorni znanstveni rad
Primljeno : 21. 3. 2003.
Prihvaćeno: 20. 10. 2003.

Autor se kritički osvrće na zbornik radova nedavno održanoga znanstvenog skupa, uspoređujući rezultate svakoga pojedinog priloga s prije dosegnutom razinom znanja o Iločkom "statutu" i srednjovjekovnom Iloku. Otud proistječe zaključak da je tek mali dio radova uvrštenih u zbornik donio pozitivne pomake u odnosu na zatečeni stupanj istraženosti tog dijela naše srednjovjekovne baštine. Postavlja se i pitanje širih okolnosti koje su omogućile takav objektivno slab uspjeh skupa.

Ključne riječi: Ilok, pravna povijest, statuti, srednji vijek

Danas pogranični hrvatski gradić s gotovo šest tisuća stanovnika, Ilok za sobom ima iznimno bogatu i zanimljivu srednjovjekovnu povijest. Zapravo, na hrvatskom sjeveroistoku malo se koji grad može u tom pogledu uspoređivati s Ilokom. Srednjovjekovno ili predtursko razdoblje iločke povijesti, naime, obuhvaća barem četiri relativno velika tematska kompleksa, od kojih svaki zavređuje i iziskuje specijalističko istraživanje.

Prvi je od tih kompleksa samo srednjovjekovno naselje s raznorodnim atributima: privilegiranom gradskom zajednicom predvođenom gradskim sucem i prisežnicima; samostanima, župnim crkvama i kapelama; velikaškom kurijom i utvrđenim gradskim zidinama; očito vitalnim gospodarstvom kojega su temelj bili vinogradarstvo, trgovina i razni obrti; okolnim selima i zemljoposjedima što su zajedno tvorili iločku gradsku općinu i vlastelinstvo.

Druga tematska cjelina koja se nerazmrsivo prepleće s poviješću Iloka jest rodoslovlje i povijest velikaške obitelji Iločkih, čiji su se pojedini pripadnici uzdizali do najistaknutijih uloga u Ugarsko-Hrvatskom kraljevstvu u 14. i 15. stoljeću. Istraživanja posvećena toj tematici već su odavna rasvijetlila činjenicu da su Ilokom gospodarile i po njemu se nazivale, jedna za drugom, zapravo dvije različite i podrijetlom nepovezane plemićke i velikaške obitelji: stariji Iločki od roda Csák, utemeljitelji dvaju iločkih srednjovjekovnih samostana i začetnici gradskog uspona, izumrli su malo poslije sredine 14. stoljeća, a njih su naslijedili mlađi Iločki, koji će najveći sjaj dosegnuti u dva posljednja naraštaja, u oso-

bama Nikole († 1477.) i Lovre († 1524.) Iločkog, oca i sina čiji se nadgrobni spomenici mogu i danas vidjeti u pokrajnjim vratima iločke crkve.

U središtu trećega tematskog kompleksa što se prožima s dijelom srednjovjekovne iločke povijesti jest sveti Ivan Kapistran (1386.-1456.), ponajprije završno razdoblje života tog istaknutoga talijanskog i europskog franjevca: njegova smrt u Iloku i posmrtno štovanje njegova groba te uz to vezan, neobično važan i u širem srednjoeuropskom okviru tipološki rijedak, niz dokumenata – zbirke popisanih svečevih čudesa. To su činjenice koje grad Ilok upisuju i na europsku kartu kasnog srednjovjekovlja, osobito kad je riječ o franjevačkoj i crkvenoj povijesti ili o povijesti svetačkih kultova.

Napokon, četvrta sastavnica u izdašnom tematskom četverolistu iločkog srednjovjekovlja jest danas već znameniti Iločki statut iz 1525. godine, sastavljen, dakle, u samo predvečerje turskog osvajanja našeg dijela Podunavlja. Složena struktura tog rukopisnoga kodeksa (otkrivenog u Beču tek 1934. i objavljenog nekoliko godina potom),¹ raznorodno podrijetlo pojedinih njegovih dijelova, kao i njegov povijesni i pravnopovijesni kontekst – sve to tvori problematiku kojoj je već posvećena stanovita količina znanstvenih radova i koja će bez sumnje još dugo biti predmetom znanstvenog zanimanja.

Iločki je statut bio tematskom jezgrom znanstvenog skupa održanog 2000., to jest o 475. obljetnici njegova nastanka.² Inicijativa za održavanje skupa potekla je s Pravnog fakulteta Sveučilišta u Osijeku, točnije s njegove Katedre za rimsko pravo. (Potonju predvodi Andrija Zdravčević, koji je 1992. obranio doktorsku disertaciju pod naslovom *Iločki statut iz 1525. godine i njegova nasljednopravna regulacija*.) Kao što urednici napominju u kratkom proslavu, skup je okupio čak 32 domaća i strana izlagača, pa je zanimljivo primijetiti da je u zborniku objelodanjeno tek oko polovine pripadajućih radova (naime 17). Kao članu organizacijskog odbora skupa, poznato mi je da je razlog tom relativno velikom manjku dvojak: dio radova nije uspio svladati prag uobičajenoga recenzentskog vrednovanja, a dio autora nije na vrijeme dostavio pisane radove ili je pak od toga izričito odustao. Pozadinu potonjih slučajeva zacijelo treba povezati s temeljnim razilaženjima oko toga kako valja istraživati Iločki statut što su izbila na površinu za održavanja skupa. To se razilaženje može bez većeg pojednostavnjenja svesti na razliku domaće (osječke) i gostujuće (zagrebačko-riječke) metodologije pristupanja tom problemu. O čemu je točnije riječ, razabrat će se iz nastavka ovog prikaza.

1. ILOČKI STATUT

a) Uz rubove

Od sedamnaest priloga što su se naposljetku našli u zborniku, Iločkom je statutu posvećeno deset. Ovima je, uz dvije iznimke (Sršan i Balen), u žarištu zanimanja pravno-

¹ *Statut grada Iloka iz godine 1525. / Statutum civitatis Ilok anno MDXXV*, prii. Rudolf Schmidt [Monumenta historico-juridica Slavorum meridionalium, sv. 12], Zagreb, 1938.

² Iločki statut 1525. godine i iločko srednjovjekovlje. Osijek-Ilok, 11-13. listopada 2000., *Zbornik radova*, gl. ur. Tomislav Raukar, Zagreb-Osijek, 2002., str. 259.

regulativni sadržaj Statuta. Prilog Stjepana Sršana (str. 11-24) svojevrsan je arhontološko-prozopografski pregled u kojemu se, nakon kratka prikaza "organizacije državne uprave" u Ugarsko-Hrvatskom kraljevstvu na prijelomu 15. i 16. stoljeća (uglavnom na temelju sinteze I. Beuca), za okosnicu uzima popis crkvenih i državnih dostojanstvenika (dignitarij) u završnom dijelu kraljeve potvrde Statuta. Ondje se na uobičajen način navode imena petnaest ugarsko-hrvatskih (nad)biskupa te trinaest različitih državnih dužnosnika, u rasponu od palatina do požunskog župana i budimskoga kaštelana, koji su na dan potvrde Statuta, 13. prosinca 1525., obnašali dotične časti. Sršan je za svakog od njih sastavio kratak životopis, koristeći se mahom priručničkom i leksikonskom literaturom, pretežno na mađarskom i latinskom jeziku, što je rezultiralo ponekom jezičnom nedosljednošću. Tako su, primjerice, Székesfehérvár i "Alba Regalis (Stolni Biograd)" jedan te isti grad, a uporaba njegovih raznojezičnih imena u bilješci o egerskom biskupu Pavlu od Várde (mađ. Várdai) i u onoj o vackom biskupu Ivanu Országu od Gúta (mađ. Gúti), proistječe otud što je u prvom slučaju korišteno novije djelo Istvána Sugára, a u drugom priručnik Mirka Gašića, izvorno objavljen na latinskom. Potonjega se Sršan držao tako doslovno da je biskupa naveo kao *Ivana V.*, ostavljajući mu redni broj koji mu po Gašiću pripada na srijemskoj biskupskoj stolici (na kojoj je prvotno sjedio), ali ne i na onoj vackoj, na kojoj ga zatječe dignitarij Iločkog statuta. U istoj bilješci još nalazimo i kralja "Roberta Adegavskog", prema Gašićevu *Andegavensis*, umjesto uobičajene hrvatske inačice *Anžuvinac*. Nadalje, Sršan i bosanskog biskupa kojeg Iločki statut navodi kao *Georgius de Palyna* tumači, ponovno slijedeći Gašića, kao potomka "poznate hrvatske plemićke moćne obitelji" od Paližne ili Palešnika, iako je upravo taj zapis u Statutu jedan u nizu dokaza neispravnosti te stare identifikacije.

Očito, Sršanov mali biografski leksikon osobâ iz dignitarija Iločkog statuta ne može se uzeti zdravo za gotovo, ali od toga je važnije pitanje kako i čime on pridonosi istraživanju Iločkog statuta i iločkog srednjovjekovlja. Sam je Sršan svjestan odsutnosti konkretnije veze u tom smislu pa rad zaključuje ovim apstraktnim i ne posve jasnim komentarom:

"Iz imenika dostojanstvenika na kraju Statuta grada Iloka 1525. godine želimo još jedanput naglasiti značenje i važnost srednjovjekovnog grada Iloka i najviše kraljevske povlastice dane njegovim građanima, kojima su snagu i pečat (autoritet) još dali brojni najviši crkveni i svjetovni dostojanstvenici i dužnosnici. Time se očito vidi europsko srednjovjekovlje koje je bilo civilizacijska i kulturna tekovina hrvatsko-ugarske državne zajednice, čija je sjajna sastavnica bio i grad Ilok" (str. 24).

Ako to treba shvatiti kao autorovo mišljenje da su nabrojani dostojanstvenici osobno pribivali kraljevoj potvrdi Statuta, nedvojbeno je riječ o zabludi. U suprotnom, zaključak da opsežan dignitarij sam po sebi naglašava važnost dokumenta, iako načelno točan, imao bi konkretniju težinu da je autor provjerio i utvrdio koliko su slični dignitariji bili uobičajeni ili pak rijetki u kraljevskoj kancelarijskoj praksi dotičnog vremena.

Ni drugi prilog u zborniku što je posvećen Iločkom statutu, ali ne i njegovim pravnim aspektima, također ne donosi ništa novo u odnosu prema postojećoj literaturi. Autorica

Branka **Balen** to i ne skriva, nego u svojem sastavku o likovnoj opremi izvornika Statuta (str. 229-233) jednostavno preporučava najprije uvod kojim je svoje izdanje teksta Statuta iz 1938. predstavio njegov otkrivač Rudolf Schmidt, a zatim i sadržaj ključnog članka mađarske povjesničarke umjetnosti Jolán Balogh iz 1983. (koji je malo posilje hrvatskoj stručnoj javnosti predstavila Marija Šercer),³ u kojemu se utemeljeno pretpostavlja da je autor opreme Statuta, posebice dvaju u njemu oslikanih grbova (kraljevskog i iločkog), bio tada mladi i poslije proslavljeni minijaturist Hrvat Julije Klović.

b) Sastavnice Statuta i njihov suodnos

Među priložima koji se bave glavnim, pravno-regulativnim sadržajem Statuta, pristupom se izdvaja onaj Darka **Viteka**, autora magistarske radnje "Društveni odnosi u srednjovjekovnom Iloku prikazani Iločkim statutom iz 1525. godine" (2000.). U vrlo sadržajnu prilogu pod naslovom "Povijesne okolnosti nastanka Iločkog statuta" (str. 25-37), Vitek smješta Iločki statut u pripadajući mu konkretan pravno-povijesni kontekst. Polazišna je spoznaja pritom da se Statut sastoji od dva glavna dijela različita podrijetla, privilegija erdeljskog vojvode i gospodara grada Nikole Iločkoga (prva knjiga Statuta) te zbirke prava i običaja osam "slobodnih gradova" u Ugarskoj (preostale četiri knjige). Na tu činjenicu, očevidnu iz samog teksta Statuta, upozorili su svojedobno već Josip Bösendorfer i Kamilo Firingner. U novije se vrijeme temeljitije rekonstruira osobit pravni sustav slobodnih kraljevskih gradova u Ugarskoj i Slavoniji, kao i njegov kasnosrednjovjekovni odvojak u obliku tzv. "tavernikalnog prava". Potonje je obuhvaćalo pravnu regulaciju gradova koji su dospjeli pod drugostupanjsku (prizivnu) nadležnost sudišta kojemu predsjedava vrhovni tavernik, jedan od najviših dostojanstvenika ugarskoga kraljevskog dvora, a prisjednike mu daje osam od tih gradova. Na važno mjesto koje upravo Iločki statut zauzima u procesu kodifikacije "tavernikalnog prava" prva je 1986. upozorila slovačka povjesničarka Štefánia Mertanová,⁴ a tavernikalnopravnu pozadinu četiriju posljednjih knjiga Iločkog statuta jasno je razaznao i Lujo Margetić, u važnom članku iz 1994.⁵

Nastavljajući na ta i druga tematski bliska istraživanja, čije rezultate pregledno prikazuje, Vitek se usredotočuje na suodnos dvaju glavnih raznorodnih dijelova Statuta. Pritom ističe okolnost da je grad Ilok od sredine 15. stoljeća nadalje primao pravne privilegije u čak četiri navrata: osim najpoznatijeg, kraljeve potvrde petoknjižnog Statuta 1525., očito je da mu je manju zbirku "sloboština" (*libertates*) potvrdio još "gospodin vojvoda Nikola"; uz to je poznat i privilegij iz 1453. kojim je kralj Ladislav V. Iloku podijelio prava

³ Marija Šercer, Dr Jolán Balogh: Julije Klović u Ugarskoj. Pouke izložbe renesanse u Ugarskoj priredene u Schallaburgu i Budimu 1982-1983, *Peristil*, sv. 29, Zagreb, 1986., str. 173-174.

⁴ Štefánia Mertanová, *Ius tavernicale. Štúdie o procese formovania práva tavernických miest v etapách vývoja tavernického súdu v Uhorsku (15.-17. stor.)*, Bratislava, 1986.

⁵ Lujo Margetić, Iločka pravna knjiga (tzv. Iločki statut), *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, sv. 44, Zagreb, 1994., str. 93-116; Margetić, *Zagreb i Slavonija. Izbor studija*, Zagreb-Rijeka, 2000., str. 226-248. Uz to vidi: Teodora Šek Brnardić, Tavernik, tavernikalni sud i tavernikalno pravo, *Arhivski vjesnik*, sv. 40, Zagreb, 1997., str. 179-198.

jednaka onima što ih uživa kraljevski grad Budim, te naposljetku i potvrda toga potonjeg privilegija koju je Iloku dao Ludovik II. Jagelović u veljači 1526. Vezu između Statuta iz prosinca 1525. i malo kasnije potvrdnice iz veljače 1526., poteklih u kratku vremenskom razmaku iz kancelarije istoga kralja, Vitek tumači u smislu da je Ilok, uključivši u svoj Statut zbirku pravâ tavernikalnih gradova (kojima je na čelu Budim), zapravo ispunio uvjete za malo kasnije sumarno pravno izjednačivanje s Budimom. To se unekoliko razlikuje od Margetićeva mišljenja, prema kojemu su također posrijedi "dvije razine iločkog prava", ali tako što je drugim privilegijem Ilok "dobio i sve ostale povlastice Bude", tj. što su njime neke specifične budimske povlastice bile dodane zajedničkim pravima i običajima, popisanim u zbirci osam tavernikalnih gradova. No, budući da u Ladislavovu privilegiju koji potvrđuje Ludovik nema spomena nikakvim konkretnim pravima ili slobodama, Vitekovo se mišljenje čini uvjerljivijim.

Vitek, nadalje, s pravom zapaža da je Nikola Iločki 1453. uz pomoć svojega moćnog saveznika Ivana Hunyadija mogao lako ishoditi od malodobnoga kralja privilegij za svoj grad; kao i to da je, analogno postupku iz 1525.-1526., i u toj prilici kraljevoj dodjeli načelne pravne jednakosti s Budimom vjerojatno prethodila opširnija i podrobnija zbirka konkretnih "sloboština", a ona je upravo vojvodin privilegij gradu sačuvan kao prva knjiga kasnijeg Statuta. Vitekovim vlastitim riječima:

"Prema uzoru na kasniji primjer, možemo pretpostaviti da je i tom privilegiju također prethodilo unutarnje uređenje grada u skladu s budimskim zakonima, što bi ukazivalo na postojanje još jednog statuta ili zakonika" (str. 31).

Tu se dopire do najdubljeg sloja teksta koji poznajemo kao Iločki statut i, vjerojatno, do njegove najveće zagonetke. Je li privilegiju Nikole Iločkoga, tj. "konstituciji" ili knjizi "sloboština" koju je on potvrdio Iloku, doista već prethodila neka rana zbirka prava tavernikalnih gradova (ili Budima, kao njihova prauzora)? Ili je taj Nikolin privilegij (=prva knjiga Iločkog statuta) ipak u osnovi samosvojna zbirka pravnih odredaba, proistekla iz iločke lokalne pravne situacije i namijenjena upravo njezinim potrebama?

Prva bi mogućnost značila da sadržajna dvojnost Iločkog statuta zapravo prikriva njegovo dublje jedinstvo, budući da i "sloboštine" što ih je odobrio vojvoda Nikola i "drevna prava i običaji" osam tavernikalnih gradova zapravo utjelovljuju istu tradiciju tavernikalnoga gradskog prava, izlazeći iz istog (izgubljenog) izvora i zatim se ponovno stječući u Iločkom statutu. Drugim riječima, Iločki statut bi po toj teoriji združivao dvije inačice ili redakcije jednog te istog pravnog sustava, od kojih je jedna, opširnija i razrađenija, u nj dospjela kroz izravnu tradiciju razvitka tavernikalnog prava, a druga, sažetija, zaobilaznim putem, preko lokalne prerade načinjene pod pokroviteljstvom Nikole Iločkoga. Skloniji takvu stajalištu negoli onom koje Nikoline iločke "sloboštine" vidi kao autohtone (u mjeri u kojoj pravni instituti to uopće mogu biti), Vitek kratko naznačuje argumentacijski postupak koji bi u toj dvojbi jedini eventualno mogao presuditi. On tako govori o "sadržajnoj komplementarnosti teksta prve knjige i ostatka Statuta", koja bi trebala dokazivati "da je prva knjiga Statuta nastala na istoj pravnoj osnovi". Uz to u pripadajućoj bilješci pojašnjava:

“Analiza sadržajne komplementarnosti pokazuje da se odredbe prve knjige ne nalaze u suprotnosti s bilo kojom odredbom iz druge cjeline Statuta” (str. 31, bilj. 36).

Problemom koji naziva “sadržajna komplementarnost” Vitek se opširnije pozabavio u članku objavljenom 2001.,⁶ gdje mu je posvetio zaseban odjeljak. Ondje si on postavlja pitanje “u kojoj mjeri prva knjiga Statuta odgovara (s obzirom na pravne institute) ostalom tekstu Statuta” te zatim navodi i razmatra pet primjera “pravni instituta koji se pojavljuju u objema cjelinama”, zaključujući kako su tako uspoređene odredbe, unatoč manjim razlikama, “sadržajno istoznačne” (ibid. 415-418). Konačni dojam Vitek sažima riječima:

“Temeljem navedenih primjera pravne respondencije prve knjige s preostalim knjigama Statuta, te zbog nedostatka primjera koji bi ukazivali na diskomplementarnost odredbi Iločkog statuta, možemo donijeti zaključak o istoj pravnoj osnovi obiju cjelina Statuta” (ibid. 418).

Slijedom tog nalaza naposljetku predlaže i konkretnu pretpostavku po kojoj je “Nikola [Iločki], zahvaljujući svom utjecajnom položaju u Ugarskoj, vrlo brzo nakon nastanka budimske zbirke mogao doći u posjed iste, te je u skladu s njenim sadržajem izdao privilegij svom gradu” (ibid. 419).

Te je navode bilo potrebno cjelovito donijeti kako bi se raščistilo u kojem točno smislu Vitek upotrebljava termin “sadržajna komplementarnost”. Ta je upotreba, po svemu sudeći, neprikladna. Govoreći o “sadržajnoj komplementarnosti Nikolinog privilegija sa zbirkom tavernikalnih gradova”, Vitek zapravo ne misli na uzajamno sadržajno nadopunjavanje tih dviju cjelina (što bi bilo točno značenje pojma “komplementarnost”), nego naprotiv na njihove sadržajne podudarnosti ili korespondencije. Dokazivati “komplementarnost” dviju sastavnica Statuta značilo bi, u biti, tvrditi da je jedna od njih (kasnija) sastavljena tako da obrađuje samo ona pravna pitanja koja nisu već obrađena u drugoj (ranijoj). Očito je da Vitek nema na umu takav suodnos Nikolina privilegija i zbirke tavernikalnog prava. Istodobno, njegov zaključak o “istoj pravnoj osnovi” dviju sastavnica Statuta, koju bi konkretno uobličavala izgubljena najstarija “budimska zbirka”, ne čini se dovoljno uvjerljivim. S jedne strane, vrlo je dvojbeno upućuje li pet navedenih primjera sadržajne podudarnosti među odredbama iz dviju sastavnica Iločkog statuta zaista na postojanje njihova konkretnoga zajedničkog izvora. S druge strane, što je još važnije, prva knjiga Statuta (Nikolin privilegij) još uvijek sadrži četrdesetak članaka koji nemaju sadržajnih korespondenata u ostatku Statuta. Upravo se tu doista radi o svojevrsnoj “komplementarnosti” dviju sastavnica Statuta, neovisno o tome da li je ona tumačena njihovim doista različitim izvorištima i okolnostima nastanka ili pak sadržajnim prilagođivanjem jedne drugoj.

Ukratko, pitanje dubljeg odnosa dviju sastavnica Statuta ostaje i dalje otvoreno, a mogućnost da je prva knjiga Statuta, sa svojim brojnim lokalnim iločkim referencijama,

⁶ Darko Vitek, *Struktura i izvorište teksta Iločkog statuta*, *Scrinia slavonica*, sv. 1, Slavonski Brod, 2001., str. 404-420.

zaista uglavnom izvorna i dalje nam se čini vjerojatnijom. Lujo Margetić u već navođenom članku to i ne postavlja kao problem, ali nedvosmisleno luči Nikolin privilegij od zbirke prava tavernikalnih gradova koja je "donekle nevješto 'pokrpana' privilegiju", a u kasnijem sintetskom osvrtu piše da se "daleko pretežni dio *Iločke pravne knjige* ne odnosi samo na Ilok nego na pravnu praksu tavernikalnog suda",⁷ što sve skupa zacijelo znači da mu je strana misao o prvotnom zajedničkom izvoru obiju Statutovih sastavnica.

Vraćajući se Vitekovu prilogu u zborniku i njegovoj načelnoj dilemi je li neobično bogata opskrbljenost srednjovjekovnog Iloka gradskim pravima i slobodama pojava "uvjetovana ili slučajna", svakako se treba suglasiti s njime kad upućuje na ključne čimbenike koji su pritom igrali određenu ulogu: s jedne strane na gospodarsku i crkvenu važnost Iloka te postojanje gradske općine i samouprave u njemu već u 14. stoljeću, a s druge strane na činjenicu da su zemaljski gospodari Iloka gotovo u svakom naraštaju uključivali iznimno visoko pozicionirane dostojanstvenike kraljevstva. Uz to, u drugoj (poznatoj) i ujedno posljednjoj fazi privilegiranja Iloka, tj. onoj ostvarenoj u Statutu iz 1525. i potvrdnici iz 1526., očito treba imati na umu i mogućnost promišljene kraljevske potpore jednom od važnih obrambenih uporišta na već krajnje ozbiljno narušenoj granici prema Osmanlijama.

Tu možemo dodati još i pojedinost o kojoj izričito svjedoče kraljev privilegijalni uvod i završetak što uokviruju Statut, naime da u ishodišanju kraljeve potvrde Statuta najveća zasluga pripada kraljevu notarju Franji Izdenczyju, podrijetlom Iločaninu (zanimljivo je pritom da njegovo mađarsko "prezime" vjerojatno upućuje na daljnje podrijetlo iz Zdenaca u križevačkoj županiji). Ta je ugledna osoba, dakle, u toj prigodi odigrala ulogu donekle usporedivu s utjecajem koji je Nikola Iločki imao pri prvom kraljevskom privilegiranju Iloka 1453.

c) "Statut" ili samo "pravna knjiga"

Preostali prilozi u zborniku koji se bave pravnim sadržajem Statuta posve su drukčije naravi. U njima po pravilu nalazimo tek rudimentarne podatke o Statutu suvremenom, konkretnom pravnopovijesnom, društvenom i političkom okruženju. Tu je osobito bitno da ti prilozi ne uzimaju u obzir utvrdivu i utvrđenu heterogenost dviju glavnih sastavnica Statuta što uglavnom odgovaraju njegovoj prvoj knjizi, odnosno preostalim četirima knjigama. I onda kad im je iz prijašnje literature poznata ta dvojnost, ti autori ne uviđaju konzekvencije što ih ona nameće ili barem postavlja kao problem.

Ta je okolnost u manjoj mjeri relevantna za prilog Josipa Vrbošića, "Iločki statut" (str. 75-81), koji se među ostalim pravničkim priložima izdvaja konceptualnijim postupkom pri definiranju i razglabanju problema. Već svojim neuobičajeno šturim i nespecificiranim naslovom on, čini se, najavljuje glavno pitanje kojemu je posvećen i ujedno odgovara na nj: je li Iločki statut doista *statut*?

⁷ Hrvatska i Europa. Kultura, znanost i umjetnost, sv. 2, ur. Eduard Hercigonja, Zagreb, 2000., str. 165.

Pitanje je otvorio Lujo Margetić u spomenutom članku, osporivši utemeljenost oznake "statut" koja je iločkom pravnom kodeksu dodijeljena pri njegovu izdavanju 1938. u sklopu Akademijina "historičko-juridičkog" niza (u kojemu su ponajviše tiskani upravo gradski i općinski statuti s hrvatskoga jadranskog prostora). Margetić odbacuje tu oznaku kao neprikladnu zbog dva glavna razloga.

Prvi je formalno-terminološki: "Uostalom, u cjelokupnom tekstu tzv. Iločkog statuta nećemo naći oslonca za tvrdnju da je riječ o statutu". Ludovikova potvrdna povelja koja uokviruje sam tekst "Statuta" naziva ga najprije "knjigom što sadrži prava, zakone i običaje našega grada Iloka", a zatim skraćeno "zakonskom knjigom" (*liber legalis*).⁸ Tome se može dodati da i na uvezu, koji je suvremen rukopisu, stoji naslov "Prava grada Iloka" (*Iura civitatis Wylak*). Ipak, taj Margetićev argument ne treba shvatiti kao da u samom izvorniku "Statuta" nigdje ne nalazimo taj pojam, nego isključivo razne druge oznake.⁹

Drugi i važniji razlog jest narav "Statutova" sadržaja, njegov postanak i pravno-povijesni kontekst. Kad bi, naime, ta zakonska ili pravna zbirka doista bila *statut*, to bi upućivalo na nekakvu bitnu razliku između Iloka i "drugih slavonskih gradova koji su svoj pravni sustav temeljili na privilegiju, koji im je izdao kralj (...) ili svjetovni velikaš".¹⁰ Takve razlike, međutim, nije bilo jer se i iločka "pravna knjiga" zapravo sastoji od privilegija (Nikole Iločkog) i njemu kasnije "prikrpljenog" pravnog zbornika tavernikalnih gradova.

Imajući s jedne strane na umu Margetićevu argumentaciju, a s druge raširenije, uglavnom neobrazloženo i neanalitičko gledanje na Iločki statut kao na "integralnu" statutarnu zbirku (npr. Zdravčević), Vrbošić vjeruje da je pronašao "srednje rješenje" koje je ujedno i "vrlo uvjerljivo", odnosno "stav, ne kompromisni, nego analitički konstruiran, da se o iločkom srednjovjekovnom pravu i iločkim pravnim normama iz 16. stoljeća, bez obzira na njihovu provenijenciju – izvornu ili posuđenu – može govoriti kao o statutu sui generis" (str. 80).

Prema tom gledanju, iločki kodeks doista nije statut u pravom smislu riječi zato što nije proizvod gradske samoregulacije, odnosno prava grada da autonomno uređuje svoje unutrašnje pravne odnose i da ih kodificira. Takav *ius statuendi* posjedovali su tek vrlo rijetki gradovi, a u savsko-dravskom međurječju zapravo samo zagrebački Gradec. Preu-

⁸ Margetić, *Zagreb i Slavonija*, str. 227.

⁹ Pojam *statutum* u smislu pojedinačne pravne odredbe pojavljuje se u 24. članku prve knjige koji se tiče stranih trgovaca u gradu i u čijoj se sankcijskoj klauzuli propisuje kazna za "prekršitelja ove odredbe" (*violator huius statuti*). Pojam *statuta* (u množini), u smislu cjeline gradskih prava, nalazi se u 31. članku iste knjige. Tu se gradski domaćini obvezuju da svoje goste upute u "pravne uredbe grada i općine" (*statuta civitatis et vniuersitatis*). Zanimljivo je da je u naslovu tog članka, koji je vjerojatno, kao i ostali naslovi, bio sastavljen naknadno, izraz *statuta* zamijenjen izrazom *jura*. Već je iz toga jasno da se samom izrazu *statuta* ne može pripisati nikakvo distinktivno značenje u okviru općenitog pojmovlja za gradske pravne uredbe. To utoliko prije što se taj izraz nalazi upravo u tekstu privilegijalne prve knjige Iločkog kodeksa, a njezina ga naknadna oprema (koja je, valja pretpostaviti, u većoj mjeri izraz samostalne gradske stilizacije) izostavlja. To će reći da se glede pitanja o statutarnoj naravi iločkoga kodeksa ništa bitno ne bi promijenilo ni kada bi kraljeva potvrdna povelja koja ga uokviruje rabila, umjesto ostalih ili uz ostale, i izraz *statuta*.

¹⁰ Margetić, *Zagreb i Slavonija*, str. 226.

zimajući u tom segmentu zaključke Ivana Beuca o gradskoj autonomiji u Slavoniji, Vrbošić smatra da "mnoge današnje nedoumice o pravnoj naravi Iločkog statuta proizlaze upravo iz te činjenice, iz nepodijeljenog jus statuendija građanima Iloka" (str. 75).

Pravo unutarnje regulacije i ozakonjenja, pak, Ilok nije ni mogao imati jer nikada nije, za razliku od nekih drugih gradova u međurječju, putem kraljevskog privilegija stekao status "slobodnoga kraljevskoga grada". Ipak, premda su Iloku nedostajale zakonske pretpostavke za donošenje vlastitog statuta, njegovi su građani našli načina da tu zapreku zaobiđu – preuzimajući i usvajajući kodeks tavernikalnog gradskog prava.

"Takav odabir pravnih normi i vladanje po njima približava ih u stvarno-efektivnom smislu poziciji onih koji su sami donijeli takve i slične norme kao autonomne" (str. 80).

Iako, dakle, iločki pravni kodeks s obzirom na podrijetlo sadržaja ni u jednoj od svojih dviju komponenata nije zaista bio gradski *statut*, inicijativa koju su građani Iloka iskazali pri objedinjavanju tih komponenata u jedinstvenu zbirku i vladareva potvrda te zbirke kao ubuduće trajno važećeg iločkog zakonika, dopuštaju da se na nj, barem u funkcionalnom smislu, gleda kao na statut ili "statut *sui generis*".

U vezi s neobičnom, ambivalentnom naravi iločkoga pravnog kodeksa, Vrbošić s pravom upozorava na još jednu dimenziju koju treba uzeti u obzir. Taj rijedak, ako ne i jedinstven uspjeh – da im, naime, kralj potvrdi kao njihov vlastiti gradski zakonik zbirku sastavljenu od raznorodnih otprije postojećih komponenata – Iločani su zacijelo postigli koristeći se i svojom neposrednom izloženosti turskoj pogibelji. Zanimljiva je, i za Vrbošićev znanstveni stil karakteristična, formulacija u kojoj se rekonstruira taj iločki pravno-diplomatski manevar:

"Opravdano se pribojavajući osmanlijske opasnosti, oni vjerojatno pretjeranim vrednovanjem vlastite pravne zbilje, uspoređujući je s razvijenijim ugarskim gradovima, pokušavaju svoj grad u kraljevim očima učiniti značajnim za cijelu kraljevinu kako bi kralj poduzeo nešto više za njihov spas. To je mišljenje za koje nema tragova u literaturi, a u izvorima ga također nismo pročitali, no moguće je i ono u trenutku kada su temeljne kršćanske i civilizacijske vrijednosti ugrožene. Ilok je u to vrijeme bio na pragu pada u osmanlijske vojničke, pravne i političke determinante. Dakle, i kićenje tuđim pravnim perjem, ako bi ono tu pogibelj otklonilo, ne bi smio biti čimbenik nerazumijevanja" (str. 77).

O kakvu, ili čijem, "nerazumijevanju" je riječ u toj posljednjoj rečenici? Po svemu sudeći, Vrbošić tu taktično aludira na svojevrstan prigušeni i poluslužbeni prijemor u pozadini skupa o Statutu, u kojemu su neki istraživači nepopustljivo zastupali Statutu izvornost i integralnost, emotivno se odupirući ideji da bi glavnina njegova sadržaja bila odnekud preuzeta ili "prepisana" iz "tuđih" statuta.

U gornjem sažetku Vrbošićeva izlaganja izostavljeni su brojni manje ili više sporni sekundarni elementi. Primjerice, Vrbošić opetovano tvrdi, pozivajući se na Margetića, da je privilegij koji je gradu dao Nikola Iločki, i koji se sačuvao kao prva knjiga Statuta, potvrdio kralj Ladislav V. poznatom poveljom iz 1453. (str. 77). To ne odgovara istini, pa i Margetić na citiranom mjestu izričito razgraničava ta dva dokumenta; veza koju on među

njima pretpostavlja posve je drukčije naravi (o tome je gore već bilo riječi). Također, Vrbošić se nepotrebno upušta u letimične usporedbe Iločkog statuta sa, s jedne strane tzv. povjerenstvenim statutima koje su u 17. i 18. stoljeću za hrvatsko-slavonske i ugarske gradove izrađivali kraljevski povjerenici, a s druge strane, slijedeći u tome A. Milušića, sa statutom koji je 1530. gradu Rijeci potvrdio Ferdinand I. Navodna "velika kompatibilnost" u sadržajima Riječkog statuta i Iločkog statuta zahtijevala bi vrlo temeljito pretresanje pitanja što bi joj moglo biti ishodištem, a unaprijed se može reći da tobožnje gospodarsko-prometne i povijesne analogije između Iloka i Rijeke u tome nisu mogle igrati nikakvu ulogu (pogotovo ne za pretežiti, tavernikalnopravni dio Iločkog statuta).

Nadalje, Vrbošićev prilog sadrži i odjeljak koji je tematski posve nepovezan s ostatkom priloga. U njemu se tvrdi da su dijelovi Iločkog statuta

"renesansnog karaktera, dakle bliži su čovjeku. To dijelom govori u prilog činjenici da je Ilok, bez obzira na to što je zemljopisno bio smješten na rubu Monarhije, pulsirao novim i svježijim krvotokom, bez obzira na to jesu li zasluge za to pripadale bližoj okolici Nikole Iločkoga ili čak možda i eventualno višeslojnoj građanskoj populaciji" (str. 79).

Osnovom za te dalekosežne zaključke trebala bi biti tri članka iz treće knjige statuta (III, 20, 22, 48), u kojima se predviđaju smrtne kazne za silovatelje žena "u polju" i za silovatelje bludnicâ, odnosno oprost za gladne siromahe koji iznimno jednom ili dvaput ukradu kruha. Neovisno o tome jesu li tu zaista posrijedi "renesansne" pravne inovacije, kako Vrbošić zacijelo brzopleto zaključuje, posve je upitna njihova veza s iločkom duhovnom klimom, jer su to odredbe iz prenesenoga tavernikalnopravnog dijela Statuta – okolnost koja Vrbošiću nije nepoznata, ali ju je ovdje previdio ili zanemario. Sadržaj sljedeće rečenice, pak, pokazuje da su Vrbošiću nejasne i razne druge pojedinosti povijesnih prilika što okružuju Iločki statut:

"Ranije je već istaknuta potreba samog Nikole Iločkog i njegovih nasljednika da se u Iloku vlada i živi prema modernim europskim (ugarskim) standardima koji su u građansko-pravnom smislu bili iznad slavonskih, dočim hrvatskih, jer je jedino hrvatski grad Gradec imao snažniju autonomiju, a sam grad Gradec i prilike u njemu nisu bile tako dobro poznate Iločanima kao one u obližnjem Budimu" (str. 80).

Nije se radilo o tome da bi, iz perspektive Iloka, budimsko (tj. tavernikalno) pravo bilo poželjnije ili dostupnije od onoga gradečkog zbog "blizine" (?) ili naprednosti Budima; ni činjenica da je Gradec, za razliku od Iloka, pripadao upravnoj cjelini slavonskog banata ili "kraljevine" nije pritom bila presudna; alternativa "Gradec ili Budim" nije postojala zato što je budimski, odnosno tavernikalni, pravni sustav vrijedio (na drugostupanjskoj razini) također i za sam Gradec, što naglašava i Margetić u prije spomenutom Vrbošićevu citatu.

Vratimo se sada glavnim idejama Vrbošićeva priloga. Iako navodi Margetićevu interpretaciju, Vrbošić ne shvaća bit njegova odbijanja da iločki kodeks svrsta u kategoriju statuta: naziv "statut" sugerirao bi da je iločko pravo iznimka u inače privilegijalnom pravnom poretku slavonskih i međurječnih gradova, a takva predodžba ne odgovara stvarnosti. Naprotiv, iločki se kodeks kroz obje svoje komponente posve uklapa u konti-

mentalni gradski pravni krajolik. Dobro poznati kontrast tog poretka prema onome uz jadransku obalu nedavno je lijepo sažeo Tomislav Raukar:

"Statute ili zakone u hrvatskom srednjovjekovlju sastavljaju samo društvene zajednice na istočnom Jadranu. Samo one dopiru do one razine društvene razvijenosti što je bila nužna da bi unutar sebe mogle zabilježiti običajno pravo. Kraljevski gradovi u Slavoniji u srednjem vijeku ne sastavljaju svoje statute. Zamjenjuju ih odredbe, zabilježene u kraljevskim privilegijima. To i jest temeljna razlika između gradskih zajednica na istočnom Jadranu i onih u Međurječju. Kodifikacija XIII. i XIV. stoljeća u komunalnim društvima na istočnom Jadranu temeljila se na vlastitoj društvenoj baštini, na dugostoljetnom razvoju običajnog prava. Mlade, pak, gradske zajednice u Slavoniji mogle su se u prvi čas oslanjati samo na gledišta kraljevske vlasti."¹¹

Veza koju, ne sasvim jasno, Vrbošić povlači između mogućnosti donošenja statuta s jedne strane i posjedovanja statusa "slobodnog kraljevskoga grada", s druge, također je problematična. Status slobodnoga kraljevskoga grada nije preduvjet za statutarnu kodifikaciju; naprotiv, budući da se temelji na kraljevskom privilegiju, on je upravo čini nepotrebnom. Gradovi poput Iloku bliskog Vukovara ili Virovitice, koji su rano dobili kraljevske privilegije (1231. odnosno 1234.) nisu bili ništa bliže sastavljanju vlastitih statuta od Iloka, u kojemu znamo za gradsku samoupravu mnogo prije prvih (poznatih) privilegija oko sredine 15. stoljeća. Uostalom, i sam je Ilok naknadno došao pod kraljevsku zaštitu, svojevrsnim implicitnim privilegijem kojim su mu 1453. podijeljena budimska gradska prava. Štoviše, tijekom posljednje dvije godine svoje predturske povijesti, nakon smrti zadnjega feudalnoga gospodara Lovre Iločkoga (nešto prije sredine 1524.), Ilok je, čini se, zaista bio u kraljevim rukama i praktično "slobodni kraljevski grad": o tome svjedoči i izričaj *civitas nostra* kojim ga Ludovik II. opetovano kvalificira u potvrdi Statuta, kao i u malo kasnijoj potvrdnici Ladislavova privilegija. Kada bi, dakle, neposjedovanje statusa "slobodnog kraljevskoga grada" zaista bilo zaprekom donošenju statuta i sililo grad da traži zaobilazna rješenja, to se "pravilo" ne bi odnosilo na Ilok jer u njemu takve zapreke zapravo nije bilo.

U stvarnosti, pak, nije bilo ni tako oštro odijeljene kategorije "slobodnog kraljevskoga grada" ni tako mehanički jednostavna odnosa između slobodnih gradova i njihovih društvenih funkcija i atributa. Slijedeći Beuca, Vrbošić kanda zamišlja pravnu proceduru u kojoj posebna ovlast dana pojedinomu kraljevskom gradu prethodi njegovu samostalnom statutarnom uređenju ili u kojoj bi gradovi, Vrbošićevim vlastitim riječima, "na temelju povlastica iz darovanog i odobrenog privilegija sami stvarali svoje autonomne norme" (str. 79). Ta konceptualna shema ima malo veze sa stvarnošću. Ni zagrebački Gradec, koji, nadovezujući se na Beuca, Vrbošić tipološki suprotstavlja Iloku, nije posjedovao ni takvu posebnu ovlast niti iz nje proizašli statut. Kasnije pojedinačne odluke i uredbe gradske vlasti (*statuta et decreta*) samo su dopunjavale sadržaj temeljnog privi-

¹¹ Tomislav Raukar, *Hrvatsko srednjovjekovlje. Prostor, ljudi, ideje*, Zagreb, 1997., str. 193.

legija u vezi s pitanjima koja on nije riješio.¹² Ono što je za gradečki privilegij iz 1242. specifično jest kraljevo izričito uvodno isticanje da potvrđuje pravne ustanove i slobode koje su građani "sami između sebe načinili" (*conditiones itaque et libertates... quas ipsi inter se fecerunt et nos approbavimus*).¹³ To je ipak još uvijek bitno različito od stanja u gradskim zajednicama na Jadranu koje su bile dovoljno razvijene "da bi unutar sebe mogle zabilježiti običajno pravo" (Raukar); ali je u isti mah toj razvijenosti bliže od drugih gradskih privilegija iz međurječja, uključujući i onaj koji je Iloku dao Nikola Iločki i koji se doista, sadržajno i terminologijski, manje doima kao potvrda običaja, a više kao oktroirana dodjela "slobostinâ" i obvezâ. U tom se smislu zacijelo može govoriti o elementima ili stupnju "statutarnosti" u privilegijima slavonskih i međurječnih gradova, pa i uobičajena distinkcija između jadranskoga statutarnog i kontinentalnoga privilegijalnoga gradskog prava gubi nešto od svoje oštine. To, međutim, ne dovodi u pitanje korisnost te distinkcije ni bitne razlike koje ju opravdavaju.

U tomu širem kontekstu treba razmatrati i prikladnost naziva *Iločki statut*. Ima li valjanih razloga da se daljnjom uporabom tog naziva potvrđuje iločka pravna anomalija? Ti se razlozi mogu tražiti u sastavnicama iločkog kodeksa i u njemu kao cjelini. Već je rečeno da Nikolin privilegij Iloku daje manje temelja da ga se drži statutom nego neki drugi slavonsko-međurječni gradski privilegiji. Ipak, kao sporednu pojedinost vrijedi uočiti atipičnu opširnost iločkog privilegija. Druga sastavnica kodeksa, zapravo glavna njegova sadržaja, predstavlja se u njemu izričajima "prava sukladna običajima osam slobodnih gradova", odnosno "građanska prava i drevni običaji osam slobodnih gradova..." Već i to naslovno inzistiranje na "(drevnim) običajima" podupire misao da je to pravno gradivo u određenoj mjeri statutarne naravi – unatoč tome što i njemu u osnovi, vremenski manje ili više udaljenoj, bez sumnje stoje vladarski privilegiji. No, ta je zbirka "prava i običaja" u svakom slučaju rezultat pravnog razvoja koji se zbivao drugdje, a ne u Iloku; stoga, kako god je okarakterizirali i kamo god je smjestili u rasponu između statuta i privilegija, ona sama po sebi ne može biti razlogom da se iločki pravni kodeks naziva "Iločkim statutom".

Preostaje još pogled na cjelinu toga kodeksa. Može li ona na neki način kvalitativno nadrasti svoje dijelove? Iako u uvodnom dijelu svoje potvrdne povelje kralj kaže da su ga iločki građani zamolili neka njihovoj zakonskoj zbirci dade "oblik svoga privilegija" (*in formam nostri privilegii redigi faciendo*), očito je da taj kodeks nije običan gradski privilegij. On iz tog okvira izlazi i opsegom i heterogenošću sadržaja i načinom kako je nastao. Sadržajna mu je osnova privilegij nekadašnjega feudalnoga gospodara, koji zato i jest "prva knjiga" kodeksa, ali je njegov opseg višestruko uvećan dodavanjem zbirke tavernikalnoga gradskog prava. Posezanje za tom potonjom zbirkom ipak neće biti, kako

¹² Usp. Nada Klaić, *Povijest Zagreba*, knj. 1, Zagreb, 1982., str. 230-231; Margetić, *Zagreb i Slavonija*, 161-162.

¹³ Tadija Smičiklas et alii, *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, sv. 2-18 Zagreb, 1904.-1990., sv. 4, str. 172, br. dok. 155.

bi htio Vrbošić, slobodan i promišljen "odabir pravnih normi" nastalih u naprednijim sredinama i dosjetljivo prevladavanje situacije koja nije dopuštala "samostalno donositi svoje statute". Ilok nije tek sastavljanjem pravnoga kodeksa i njegovom kraljevskom potvrdom 1525. stupio u tavernikalni pravni sustav, nego se u njemu već otprije faktično nalazio, u najmanju ruku otkako mu je 1453. Ladislav V. dodijelio gradska prava istovjetna budimskima. O tome bez sumnje svjedoči i činjenica da iza spomenutog naslova "prava sukladna običajima osam slobodnih gradova" slijedi napomena: "prema kojima se ravna grad Ilok" (*sub quibus ciuitas Wylak se regit*). Prema tome je iločko dodavanje tavernikalne zbirke gradskom privilegiju postupak više formalne negoli praktično djelotvorne naravi.

Moglo bi se reći da je čitav "Iločki statut" više formalna činjenica negoli sadržajna i faktična novost. Osim dviju glavnih otprije postojećih i praktično važećih sastavnica, u njemu ima i nekoliko manjih dodataka za koje je teško razaznati jesu li također imali starije predloške i na koje je upozorio Margetić (tri članka o organizaciji gradske vlasti u prvoj knjizi, popis sudskih pristojbâ na kraju treće knjige, pravila kožarske i krojačke "bratovštine" nakon pete knjige). Sva je ta građa objedinjena naknadnim redaktorskim zahvatima, diobom na pet knjiga te numeracijom i sastavljanjem naslovâ pojedinih glava. Tako uređena, ta se zbirka naizvan predstavlja kao homogena i koherentna "knjiga pravâ, zakonâ i običajâ našega grada Iloka", kako ju naziva Ludovikova povelja. Kao cjelina ona je ugrađena i u daljnju rukopisnu tradiciju tavernikalnoga gradskog prava, u kojoj je odigrala ulogu možda najvažnijeg predloška za kasnije redakcije. Ipak, ostaje upitno opisuju li se sve te specifičnosti iločkog kodeksa adekvatno upravo pojmom *statut*. Neutralniji termin "pravna knjiga", koji predlaže Margetić s osloncem u samom tekstu kodeksa, odgovara mađarskom terminu *jogkönyv* koji se, primjerice, rabi za njemačku zbirku budimskoga gradskog prava (*Stadtrecht*) iz ranog 15. stoljeća.¹⁴ Izgleda da je doista potrebna terminološka inovacija kako bi se obilježili gradski pravni spomenici koji, nedvojbeno proistječući iz vladarskih ili velikaških privilegija, kasnije bivaju prošireni manjim dopunama ili preuzimanjem pravne baštine drugih nadležnih ustanova te se na koncu pojavljuju kao opsežne zbirke "pravnih običaja" dotične gradske zajednice.

d) Stranputice i anakronizmi

Ostali se pravni stručnjaci zastupljeni u zborniku mahom bave pojedinim tematskim segmentima Statutova sadržaja. Tako Attila Čokolić u glavnom dijelu svojega priloga, "Susjedski i komunalni odnosi prema Iločkom statutu iz godine 1525." (str. 39-48), razmatra glave 4-14. iz druge knjige Statuta, u kojima je po njegovu mišljenju riječ o "reguliranju susjedskih prava iločke komune". Čokolić si uz to postavlja zadaću da usporedi sadržaj tih odredaba sa sličnim odredbama u srednjovjekovnim statutima dalmatinskih grado-

¹⁴ Usp. NEDA DAVORI Relković, *Buda város jogkönyve (Ofner Stadtrecht)*, Budapest, 1905.; Károly MOLLAY, *Das Ofner Stadtrecht*, Monumenta historica Budapestinensia, sv. 1, Budapest, 1959.

va (ponajviše Dubrovnika, ali i ostalih). Bez iznimke pokušava sadržaj odredaba povezivati sa specifičnostima lokalnih iločkih prilika, očito vjerujući da su one proistekle neposredno iz njih, ili pak da su iz nekakva većeg pravnoga korupsa bile izabrane upravo zbog svoje prikladnosti iločkim potrebama. Tako se npr. u vezi s člankom koji zabranjuje da se “pravi staza kroz susjedov neobrani vinograd” (II, 9), Čokolić pita:

“Što je navelo ‘zakonodavce’ da zabrane prolaska kroz neobrane vinograde možemo samo nagađati. Je li se proizvodnja do te mjere cijnila i bila ključ ekonomskog prosperiteta (‘vatreno srijemsko vino’) slobodne općine Ilok da se htjela izbjeći najmanja moguća šteta na dragocjenom urodu?” (str. 45).

Ili, na temelju članaka koji propisuju razmake što se pri gradnji kuća moraju držati prema ulici (II, 10 i 13; potonji članak određuje propis kao “prema običaju grada Budima”), Čokolić zaključuje da takve odredbe svjedoče “o urbanističkoj izgrađenosti Iloka” možda i više nego arheološki nalazi ili dokumentirana prisutnost dvaju prosjačkih redova, franjevac i augustinskih pustinjaka (str. 45-46). Veliko je pitanje koliko su takva razmišljanja utemeljena kada se zna da su u Statutu knjige II.-V. zapravo *en bloc* preuzeta zbirka prava osam “slobodnih gradova” mahom iz sjeverozapadne četvrtine Ugarskoga kraljevstva. Isto je tako krajnje upitan smisao komparacije pojedinih odredaba Iločkog statuta s onima u dalmatinskim statutima ako ona na koncu dovodi do ovakvog zaključka:

“Utjecaj dalmatinskog statutarnog prava je u susjedskim odredbama Iločkog statuta vidno prisutan, osobito dubrovačkog. To se može tumačiti dobrim kontaktima između Iloka i Dubrovnika, imajući svakako u vidu i Dubrovački konzulat u Iloku još od 1399. g.” (str. 47-48).

Kad bi u razmatranim člancima doista bio vidljiv utjecaj dubrovačkog prava, bio bi to prije svega utjecaj na gradska prava Budima i sjeverozapadne Ugarske; a to je dalekosežna tvrdnja kojoj dubrovačko-iločke veze ne bi mogle pružiti nikakvu potkrepu i za koju sumnjamo da bi je autor tako olako iznio. Pri svemu tome je zanimljivo da Čokolić zna za udio prava osam slobodnih gradova u Iločkom statutu (on to napominje u inače dosta nepreciznom prikazu privilegiranja Iloka), ali očito ne shvaća točno značenje i doseg te činjenice, nego radije vjeruje da ju može, prije no što prijede na komentar i komparacije pojedinih odredaba, sumirati ovakvom tvrdnjom punom netočnih elemenata:

“Evidentno je da statut iz 1525. g. čini jednu kodifikaciju cjelokupnog srednjovjekovnog iločkog statutarnog prava inkorporirajući kako statut iz 1453. g., tako i ranija građanska prava i privilegije grada Iloka” (str. 41).

Na temeljnu promašenost Čokolićeva rada može se gledati s više blagonaklonosti ako se uzmu obzir očevidan trud i amaterska ljubav za povijest (autor je po zanimanju odvjetnik) što su uloženi u rad. U neku ruku, upravo je tom marljivošću i iz nje proisteklom sadržajnošću rada Čokolić sam sebi postavio zamke nemalog broja faktičkih zabluda i grešaka.

Slična opasnost ne prijete svim pravnim stručnjacima koji se predstavljaju u zborniku. Tako Srećko **Jelinić** u prilogu “Ilok – uređeno trgovište s posebnim osvrtom na odredbe Iločkog statuta, 1525. g., o zaštiti vjerovnika” (str. 49-54) gotovo uopće ne zalazi u pitanja

povijesnog okruženja Statuta, a ono malo što o tome ima reći samo pokazuje da za takvu suzdržanost ima dobrih razloga:

"Gospodarski čimbenici bili su neobično važni u procesu nastajanja srednjovjekovnih gradova, pa tako i u Slavoniji i šire, u Srijemu, no samo su neki od njih prerasli u slobodne kraljevske gradove s pravom delegiranja svojih predstavnika u Hrvatski sabor" (str. 50).

Iako komentira članke iz pete knjige Statuta, Jelinić također bez ikakva obrazloženja podrazumijeva da njezin sadržaj izravno odražava društvene prilike i pravne potrebe Iloka kao "razvijenog trgovišta". Ako zanemarimo vrlo općenit uvod i posve nesuvisao zaključni odjeljak njegova priloga, Jelinić zapravo s motrišta jedne specijalističke grane suvremene pravne znanosti i kodifikacije ukratko komentira skupinu odredaba iz knjige čiju problematiku sam Statut određuje izričajem "o dugovanjima" (*super factis debitorum*). Svoj opći dojam sažima ovako:

"Time Statut, ma kako mu pristupali s neskrivenim 'simpatijama', jer pisanom riječju svjedoči o prošlosti najistočnijeg dijela suvremene Hrvatske i istom daje obilježje razvijenog, trgovački uređenog i civiliziranog prostora, ipak ostaje daleko od kodifikacije jednog područja društvenog života, a da i ne govorimo o izostanku pravnog obuhvata mnogih značajnih drugih pitanja" (ibid.).

Osim što je posve anakrona – Jelinić uopće ne razmatra pravo Statuta i pitanja njegove sustavnosti i originalnosti u okvirima njegova pravno-povijesnog konteksta – ta formulacija odaje i nešto od emocionalne i svečano-ritualne dimenzije znanstvenog skupa posvećenog Iločkom statutu.

Isto vrijedi i za prilog Dubravke **Akšamović**, "Značajke i obilježja Iloka kao trgovačkog središta u XVI. stoljeću – odredbe Iločkog statuta" (str. 55-64), koji u sažetku točno definira svoju intenciju i doseg: "Ovaj rad aktualizira, za potrebe sjećanja i sadašnjosti, pravne norme iz Iločkog statuta o trgovačkim aktivnostima". Za razliku od Čokolića i Jelinića, D. Akšamović uglavnom raspravlja o odredbama iz prve knjige Statuta pa je utoliko utemeljniji njezin zaključak o "razvijenim trgovačkim odnosima u gradu Iloku i okolici". No, iz teksta priloga uopće se ne vidi je li to ograničavanje na prvu knjigu svjesno i promišljeno (s obzirom na temeljnu razliku između te knjige i ostatka Statuta) ili je posrijedi slučajnost. Komentari pojedinih odredaba i ovdje su u biti anakronični, lišeni stvarne pravno-povijesne kontekstualizacije, što se karakteristično sažima u jednoj od autoričinih zaključnih "teza":

"U skladu s najsuvremenijim ustavnopravnim rješenjima današnjice, u Statutu grada Iloka iz 1525. posebno mjesto pripada slobodama Iloka. Jedna od sloboda jest i sloboda trgovanja, odnosno tržnice" (str. 62).

U pozadini te ponešto nespretne formulacije stoji autoričino mišljenje, zapravo idejna okosnica njezina priloga, da pojedini elementi moderne regulacije trgovanja i tržišnih odnosa, poput "zaštite potrošača" ili mjera protiv monopolizacije, nisu jučerašnji izum, nego se mogu razabrati i u Iločkom statutu, i da prema tome "korijeni suvremenog trgovačkog prava sežu duboko u srednjovjekovlje" (str. 63). S potonjom se općenitom kon-

statacijom nije teško u načelu suglasiti (uz rubnu opasku da nas sam Iločki statut ipak ne vodi "duboko u srednjovjekovlje", jer potječe s njegova kraja). Iz svega toga, međutim, ne saznajemo ništa pobliže o mjestu koje upravo Iločki statut zauzima u odnosu na matricu povijesnog razvoja trgovinskog prava od srednjeg vijeka do suvremenosti. O tome nam D. Akšamović ne može ništa reći jednostavno zato što ne poznaje širi sklop trgovinsko-pravne regulacije u kasnom srednjem vijeku u Ugarskoj, okolnim zemljama i Europi, kojemu Statut tekstualno i društvenopovijesno pripada. To bi bio posve drukčiji način da se sadržaj Statuta "aktualizira za potrebe sjećanja i sadašnjosti", a jedan od osnovnih preduvjeta za nj, osim spomenutih pravno-povijesnih znanja, bilo bi precizno razumijevanje samih Statutovih odredaba. Ali Akšamović ni to potonje nije uvijek kadra osigurati. Tako npr. komentirajući 47. članak prve knjige, ona piše:

"...da nadzor nad trgovačkim aktivnostima ne bi izbjegao kontroli gradskih vlasti, ponajprije suca, došljaci se nisu smjeli primiti na konak, bez obzira da li se radilo o trgovcima, poslanicima ili gostima" (str. 61).

Zapravo, u članku se propisuje samo to da se strani trgovci ili poslanici ne smiju smjestiti u gradu bez sučeva znanja, te da domaćinima koji suca propuste izvijestiti o svojim gostima slijedi novčana kazna. Također, ni 27. članak iste knjige nije korektno preprisan u autoričnoj formulaciji koja glasi:

"...ako primjerenu i potrebnu zaštitu trgovcu ne bi pružio sudac, tada bi, prema Statutu, sudac bio dužan otići pred vladara ili njegova službenika i mogao biti kažnjen" (ibid.).

Članak zapravo propisuje da, ako sudac uskrati pravnu zaštitu strancima koje su oštetili iložki građani, tada će sudac, a ne dotični građani, morati odgovarati pred gospodarom grada, tj. Nikolom Iločkim, ili oficijalom koji ga u gradu predstavlja.

Prilog Anamari **Petranović**, "Značajke rimskog sustava u obvezama *ex contractu* Statuta grada Iloka" (str. 65-74), razlikuje se od ostalih pravničkih priloga u zborniku koji pokušavaju, manje ili više neuspješno, rekonstruirati veze između Statutova sadržaja i njegova društvenog okruženja ili, pak, s motrišta suvremenih pravnih sustava "transpovijesno" komentiraju Statutove odredbe. Petranović nastoji ući u trag eventualnim utjecajima rimskog prava ili, točnije, srednjovjekovne tradicije rimskog prava u sadržaju Iločkog statuta. Tu je potragu ograničila na regulaciju ugovornih odnosa i pravne institute vezane za njih (kupoprodaja, zajam, posudba, zalog, ostava, prvokup itd.), o čemu je riječ u tavernikalnom dijelu Statuta, poglavito u nekoliko članaka druge, treće i pete knjige. Svoje nalaze Petranović izlaže akademski zakučastim i ezoteričnim stilom, koji njezinu radu zacijelo neće privući čitatelje iz redova povjesničara i drugih pravnih laika koje zanima Iločki statut. Teško je vjerovati, primjerice, da se određena stručna prosudba nije dala izreći jasnije i jednostavnije doli ovakvom dugom i razgranatom rečenicom:

"Problematika pak derivativnog stjecanja vlasništva s rimskog motrišta zanimljivim konotacijama odstupanja od konsenzualnosti, stvarnopravnim ili obveznopravnim profilom ugovora, odnosno pitanjima prijenosa vlasništva kauzom (kupoprodajnog) ugovora, očekivano je minorizirana u odnosu prema rezimiranju aktualnih tržišnih preokupacija vezanih poglavito za status ugovaratelja i ograničenja prometa sa strancima ili je

pak posredno ugrađena u zaštitu položaja kontrahenata zbog djelomičnog izvršavanja ili neizvršavanja konsenzusom preuzetih obveza" (str. 66).

No, zamršene duge rečenice nije samo teže razumjeti od kraćih i jednostavnijih, nego ih je teže i napisati – a da se ne upadne u koju od logičkih, gramatičkih i stilskih zamki što pritom vrebaju. Tako npr. ova rečenica očito nije bespriječna:

"Pretpostavke zaključivanja ugovora konkretnim rješenjima osiguranja tražbine, problematika zalogu u okvirima pravovaljanosti i dokazivanja pravnog posla ili statuiranje zakonskog založnog prava uz osobito detaljno reguliranje posljedica povrede obveza kontrahenata – pretpostavljene su drugim postavkama općeg dijela obveznog prava" (str. 65).

Kad ustanovimo da su tu "pretpostavke (...) pretpostavljene drugim postavkama", neizbježno ćemo izgubiti nešto od povjerenja u smislaonost egzaktnost rečenice. Uz nešto upornosti, ipak, može se razabrati da ta veoma *wissenschaftlich* proza ne krije neke konkretnije spoznaje o tragovima rimskog prava u tekstu Iločkog statuta. Autoričina zapažanja mahom su sročena kao općenita priklijanja jednoj od velikih alternativa, rimskoj ili srednjovjekovnoj. Tako se, smatra ona, neke odredbe Statuta mogu "prepoznatljivo reducirati na rimske elemente" (str. 67), ali se u većini slučajeva Statut "izdvaja iz koncepcije" rimskog prava (69) ili pojedino pravno pitanje "rješava u srednjovjekovnoj varijanti" (74). Sve to mogu biti zanimljive uzgredne opaske romanističkog čitanja Iločkog statuta, ali je od njih malo koristi kad je riječ o utvrđivanju Statutova specifičnog položaja u odnosu na srednjovjekovnu tradiciju rimskog prava. Je li u tavernikalnom pravu Iločkog statuta rimski utjecaj vidljiviji ili manje vidljiv nego u drugim ugarskim i slavonskim pravnim tradicijama? Kojim su putovima i preko kakvih posrednika u Statut dopirali elementi rimskog prava? Koliko su ti elementi krnji i modificirani u odnosu na izvorne institute? U kojim svojim segmentima Statut možda izravnije recipira rimsko pravo (u interpretaciji srednjovjekovnih glosatora)?

A. Petranović ne samo da ne stiže do tih ili sličnih pitanja, nego je suzdržana i u pogledu same identifikacije rimskih pravnih pojmova ili instituta ugrađenih u Iločki statut (neovisno o tome kako su oni u nj dospjeli). Svakako umjestan oprez u tom pogledu autorica već na početku izražava ovom barokno precioznom rečenicom:

"Stilizacija odredbi Statuta grada Iloka načinom i opsegom reguliranja te odabirom postavki o obvezama *ex contractu* ne naglašava elemente koji bi već tijekom njihova manje zahtjevnog i ležernijeg iščitavanja upućivali na isticanje podudarnosti s odrednicama rimskog pravnog sustava i očitu, odnosno ograničenu, recepciju" (str. 65).

Pretočeno u prizemniju rečeničnu konstrukciju: odredbe Iločkog statuta o obvezama *ex contractu* stilizirane su tako da pri površnijem čitanju ne upućuju na očitu recepciju rimskog prava. No, i nakon produbljenog "iščitavanja" A. Petranović ne može pouzdano ustvrditi da je u Statutu našla elemente očite recepcije, pa joj raskošno sročena zaključak glasi ovako:

"Zaključno podvucimo da i najmanji detalj u mozaiku i hijerarhiji značajki obveznih odnosa može uputiti na oprez u daljnjoj široj procjeni omjera uzajamnih utjecaja budući

da je i u okviru svakako postojećih elemenata recepcije rimske ideje, za sada Tripartita, odnosno nadogradnje srednjovjekovnih pravnih sustava, krivulja konkretnih gradskih interesa ostavila dovoljno prostora za osobita rješenja. Precijenjena generaliziranja mogu se stoga pokazati prepojednostavljenima" (str. 74).

Tu treba dodati da se već Margetić u spomenutom članku kratko osvrnuo na pitanje odnosa Iločkog statuta prema tradiciji rimskog prava, ustvrdivši da, za razliku od Werbőczyjeva Tripartita iz 1514. (posebno njegova uvoda), "u Pravnoj knjizi uzalud ćemo tražiti izravno preuzimanje rimskog prava u interpretaciji komentatora ili kanonskog prava". Tome je ipak dodao da, ponajprije zahvaljujući ugarskim i hrvatsko-slavonskim studentima prava na europskim sveučilištima, treba računati na "osebujan način" recepcije i na utjecaj što se "odigravao unutar starih sadržaja i stare terminologije" ovdašnjeg prava.¹⁵

Jedan primjer takve "osebujne" recepcije istražio je Marko Petrak, sudionik skupa o Iločkom statutu koji je na koncu svoj prilog radije objavio na drugom mjestu. Petrak je upozorio na to da upravo prva knjiga Statuta u dva navrata barata rimskim pojmom "pravedna cijena" (*iustum pretium*) koji, na temelju Justinijanovih Digesta, poznaje srednjovjekovna tradicija rimskog prava kao i kanonsko pravo. U privilegijalnom dijelu Statuta taj se izvorno privatnopravni rimski pojam pojavljuje u "specifičnom javnopravnom kontekstu" zaštite građana i njihove tržnice od samovolje feudalne gospode ili njihovih službenika. S druge strane se u tavernikalnopravnim knjigama Statuta, kao i u Tripartitu, u različitim pravnim kontekstima pojavljuju srodni pojmovi "prikladna cijena" i "pravedna procjena". Sve to skupa pokazuje kako su rimske pravne ideje, doduše nepotpune i ugrađene u drukčija cjelovita rješenja, doprle i do obiju sastavnica Iločkog statuta.¹⁶

Među priloge što se bave pravnim sadržajem Statuta možemo, naposljetku, ubrojiti i onaj Zlatka Lackovića, "Analiza institucionalnih gospodarskih uvjeta u srednjovjekovnom Iloku" (str. 205-213). Po struci vjerojatno ekonomist ili pravnik, povrh toga doktor znanosti i direktor osječkog poduzeća "Elektrometal", Lacković u sažetku vrlo ambiciozno najavljuje sadržaj svojega rada:

"Članak obrađuje institucionalne gospodarske uvjete u srednjovjekovnom Iloku i opće stanje gospodarstva toga vremena. U tom su smislu istraženi postojeći izvori te je obavljena analiza gospodarskih prilika od početka srednjeg vijeka sve do Iločkog statuta kao bitnog regulativnog propisa."

Ono što slijedi, međutim, već nakon nekoliko redaka bjelodano otkriva da je autor potpuno neupućen u to o čemu samouvjerenom govori. Njegova dvojbeno znanja o srednjovjekovnom gospodarstvu dopuštaju mu da napiše: "Rani srednji vijek donosi snažniji

¹⁵ Margetić, *Zagreb i Slavonija*, str. 230.

¹⁶ Marko Petrak, *Iustum pretium u Werbőczyjevom Tripartitu i u Iločkom statutu*. Prilog raspravi o utjecaju rimske pravne tradicije na ugarsko-hrvatsko pravo, *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, sv. 52, Zagreb, 2002., str. 759-785.

razvoj poljoprivrede, osobito osnovnih prehrambenih proizvoda i vina", i da na to neposredno nadoveže kako je "intenzivnost gospodarskih kretanja iziskivala potrebu za njihovom regulacijom, (...) odnosno Iločki statut". Već iduća rečenica donosi ovakvo čudnovato zapažanje:

"Osim razvijenih gospodarskih kretanja, Ilok je bio značajan vladarima toga doba i zbog činjenice da su se u njemu često mijenjale društveno-ekonomske prilike" (str. 205).

Doslovce bismo tako mogli navoditi Lackovićeve rečenice jednu za drugom, snebivajući se nad autorovom neukošću i preuzetnošću s kojom raspreda o nečemu što mu je tako temeljito nepoznato. Njemu su i odnosi povijesne kronologije posve poremećeni pa mu je tako "Ilok tijekom svih srednjovjekovnih razdoblja bio gospodarski centar, ne samo svoje uže okolice nego cijeloga istočnog dijela Hrvatske u sklopu Ugarske, odnosno Austro-Ugarske Monarhije (!)" (str. 206), a govoreći o iločkom vinogradarstvu, tvrdnju da je "na kraju srednjovjekovnog razdoblja došlo do velike proizvodnje, ali i trgovine vinom" Lacković ilustrira podacima o nastupu kneza Odescalchija na gospodarskoj izložbi u Beču 1866. godine (str. 208). Neosjetljiv na protuslovlja u vlastitom izlaganju, Lacković istodobno tvrdi da je "turska vladavina u razdoblju od 1526. do 1688. obilježena pustošenjem i pljačkama pa su vinogradi i voćnjaci ostali zanemareni", a malo niže prenosi podatak da u Iloku "od 445 muslimanskih kuća samo 22 nisu posjedovale vinograd" (ibid.). Ono malo stručne literature što je navodi, Lacković rabi tako svoje glavo da se za tvrdnju kako su "kroz ove krajeve tijekom prvih stoljeća prošli Huni, Goti i Gepidi, zatim Avari, a krajem šestoga stoljeća i Slaveni" poziva na izdanje *Čudesna Ivana Kapistrana*, a članak Julija Benešića "Nekoliko bilježaka o Iloku" omogućio mu je da sroči ovu spoznaju: "Prema J. Benešiću (!), važan preduvjet za razvoj poljoprivrede jest kvaliteta tla i klimatski uvjeti..." (str. 206). Inače, glavnina sadržaja Lackovićeva priloga otpada na pokušaj razvrstavanja, prema područjima prava, odredaba Iločkog statuta koje bi trebale značiti "institucionalizaciju gospodarskih odnosa u srednjovjekovnom Iloku". No, malo je izgleda da ti nizovi natuknica pridonose istraživanju Statutova sadržaja išta više nego što ostatak Lackovićeva rada pridonosi poznavanju iločkoga gospodarstva u srednjem vijeku.

Iz svega što je dosad rečeno o priložima u zborniku koji se bave Iločkim statutom slijedi razočaravajući zaključak: njihov ukupan doprinos istraživanju te teme krajnje je skroman. Uz iznimku D. Viteka, predstavljeni autori mahom su se pokazali nedovoljno opremljenima da bi se mjerodavno pozabavili temom koja im je zadana. Iako su zacijelo dobri stručnjaci u svojim specijalističkim područjima, ti su pravni znalci pokazali da o Iločkom statutu mogu govoriti jedino diletantski, to jest neupućeno ili napola upućeno u ključne činjenice njegova sadržaja i strukture, neobaviješteno o njegovu stvarnom povijesnom i pravnom kontekstu, i bez sposobnosti da preda se i pred znanstvenu zajednicu postave relevantna istraživačka pitanja. Tako je organizirani pokušaj osječkih pravnih znanstvenika da zajedničkim nastupom skrenu pozornost na Iločki statut kao na zanemarenu vrednotu pokrajinske slavonsko-srijemske baštine i da ga, takoreći, ustanove kao važnu i ubuduće neizostavnu temu nacionalne (pravne) povijesti – doživio mršav, pa i neslavan epilog: pokazalo se da o toj zavičajnoj vrednoti oni nemaju što reći. Opširno

umovanje i naizgled učeno pripovijedanje i razglabanje tu činjenicu može prikriti samo pred neupućenima.

Ali to nije sve. Ovom je svođenju računa, koje se može pričiniti i pretjerano strogim, potrebno dodati još jednu misao, bez koje bi ono ostalo nepotpuno. To što se na jednom znanstvenom skupu njegovoj vlastitoj središnjoj temi pristupilo uglavnom diletantski i stručno nedoraslo, može biti razlog za zgražanje ili zabrinutost, ali je još uvijek samo pola moguće nevolje. Kudikamo je ozbiljnija stvar kada ta činjenica nikoga ne zabrinjava, jer se zapravo i ne uviđa da tu nešto nije u redu. A gledajući zbornik tog skupa, njegovu ozbiljnu opremu i podatke o najzahtjevnijoj znanstvenoj ustanovi pod čijim je okriljem objavljen, ne može se nego zaključiti da je njegov sadržaj sasvim na visini znanstvenih potreba i kriterija. I autore priloga i njihove čitatelje u svakom se pogledu podupire u uvjerenju kako je tu sve baš onako kako bi i trebalo biti. Iako je, zapravo, u golemoj većini slučajeva jako daleko od toga. Od takve bismo knjige prirodno očekivali da su u njoj učinjeni krupni i važni koraci u tumačenju Iločkog statuta, a u njoj zapravo gotovo da i nema spomena vrijedna pomaka. Takvo djelo onda više nije samo pojedinačan problem, nego i pokazatelj nesređena stanja u cijeloj znanstvenoj zajednici.

Gledajući na sve to s više realizma, mogli bismo zaključiti kako je posrijedi svjestan pristanak na kompromis: u rascjepu između poželjnih visokih kriterija i mnogo skromnijih mogućnosti "na terenu", upućeniji strukovni nadzor – uosobljen u glavnom uredniku zbornika i recenzentima pojedinih priloga – pristao je ovdje mnogočemu blagonaklono "progledati kroz prste". Uzete su pritom u obzir i različite "šire" društvene okolnosti, unutarstrukovne i izvanstrukovne. Ipak je provedena kakva-takva kvalitativna selekcija. (Pitamo se jedino što li se tek nalazi u onim radovima koji nisu uspjeli prijeći ni ovako blago i obzirno postavljen recenzentski prag.)¹⁷ Ako se sve to i uzme u obzir, teško je ipak vjerovati da takva popustljivost donosi više koristi nego štete. Ovdje su, da ponovimo, posrijedi temeljito manjkavi sastavci, koji očitu nedoraslost zadanoj temi nadoknađuju anakroničnim umovanjem ili praznim fraziranjem i koje svaki pokušaj analitičkog

¹⁷ Neki od radova koji su dobili negativne recenzije kasnije su ipak ugledali svjetlo dana u drugim tiskovinama. Štoviše, Andrija Zdravčević svoj je referat "Naslov, elementi demokracije i institucije kapitalizma Iločkog statuta 1525. godine" domišljato razložio objavivši na temelju njega ili s njime u vezi barem tri zasebna sastavka. To su, ponajprije, njegovi Začeci i razvoj demokracije po Iločkom statutu 1525. g., *Pravni vjesnik*, sv. 17, Osijek, 2001., str. 165-180, i Elementi demokracije i kapitalizma Iločkog statuta 1525. godine, *Istočna Hrvatska: Osijek-Vukovar-Ilok / East Croatia: Osijek-Vukovar-Ilok. Zbornik radova. Međunarodni znanstveni skup održan 20. i 21. prosinca 1999. g. u Osijeku*, ur. Ana Pintarić, Osijek, 2002., str. 7-24. Istodobno je u *Pravnom vjesniku*, časopisu osječkog Pravnog fakulteta, objavljen i tematski blok pod naslovom: Izbor radova sa znanstvenog skupa 'Iločki statut 1525. godine i iločko srednjovjekovlje', *Pravni vjesnik*, sv. 18, Zagreb, 2002., str. 343-452. Na čelu je tome izboru još jedan rad Andrije Zdravčevića, Različiti pogledi na naslov iločkog pravnog vrela odnosno Iločkog statuta 1525. godine, isto, str. 345-354. Slijede ga Branko Babac, Iločki statut i ideja o općinskoj i lokalnoj samoupravi kao temeljnomu pravu građanina – ogled o jednomu slučaju hrvatske državno-pravne tradicije, isto, str. 355-388, i Vlado Belaj, Ugovor o kupoprodaji prema Statutu grada Iloka iz 1525. godine, isto, str. 389-399. Izbor zatim uključuje i pet priloga što su uvršteni i u zbornik koji se ovdje prikazuje (J. Vrbošić, Z. Lacković, I. Balta, A. Čokolić i D. Akšamović). Svi su ti napisi u *Pravnom vjesniku* označeni kao "izvorni znanstveni radovi".

pristupa problematici odvodi na bjelodanu stranputicu. Kada se takvi napisi objavljuju kao da su vrijedni i mjerodavni znanstveni prinosi, onda su u znanstvenoj zajednici u kojoj se to događa kriteriji očito ozbiljno poremećeni. Kome je jasno o čemu se tu radi, a ipak pred tim zatvara oči, taj htio-nehtio i sam pridonosi vrijednosnoj pomutnji i potkopavanju stručne ozbiljnosti i solidnosti. Iskazujući na takav neprikladan način razumijevanje za skromnost mogućnosti i zakržljalost snagâ u nekim dijelovima naše povijesne struke, jedino će se pomoći daljnjem održavanju i učvršćivanju upravo takva stanja.

2. SREDNJOVJEKOVNI ILOK

Drugu tematsku dionicu simpozija, "iločko srednjovjekovlje", zastupa u zborniku osam raznorodnih radova. Dva su od njih posvećena zagonetki posmrtnih ostataka sv. Ivana Kapistrana pa ćemo ih razmotriti napose, u posljednjem odjeljku.

Prilog Zorislava **Horvata**, "Utvrde grada Iloka" (str. 105-131), popraćen obilnim ilustracijskim materijalom, može se s više prava od svih ostalih nazvati prilogom povijesti srednjovjekovnog Iloka. Horvat je danas zacijelo najbolji poznavatelj graditeljske baštine srednjovjekovnog Iloka, koju su prije njega istraživali poglavito Đuro Szabo, Anđela Horvat i u novije vrijeme Diana Vukičević-Samaržija.¹⁸ Na temelju važnije povijesne literature Horvat najprije iznosi osnovne činjenice o srednjovjekovnom Iloku, njegovim gospodarima i crkvenim ustanovama (od više potonjih, Horvat drži da su se u nutarnjem utvrđenom iločkom gradu nalazile tri: župna crkva sv. Petra, franjevački samostan s crkvom te "dvorska kapela kneza Lovre Iločkoga"), a zatim prelazi na problematiku iločkih fortifikacija. One su "najdulje i najbolje sačuvane utvrde jednog srednjovjekovnog naselja u kontinentalnom dijelu Hrvatske" (str. 105). Utvrđeni Ilok, smješten na duguljastoj uzvisini ili izbrežini usporedno s Dunavom, imao je oblik nepravilna izdužena četverokuta dugačka oko 460 i široka u prosjeku 120 metara, a od cijelog se opsega do danas sačuvalo nešto više od 800 metara njegovih zidina (ukupna duljina izvorno je iznosila oko 1350 metara).

Nastojeći da rekonstruira cjelinu toga graditeljskog kompleksa i da ispod kasnijih dogradnji i preinaka razazna izvorno srednjovjekovno stanje, Horvat se s jedne strane oslanja na ranonovovjekovne pisane i slikovne izvore (putopisne i srodne opise Evlije Čelebije, Maximiliana Prandstettera i Giovannija Boninija, odnosno nacрте i vedute što se nalaze uz Prandstetterov putopis te osobito u Zemaljskom arhivu u Karlsruheu i u arhivu obitelji Odescalchi u Rimu, mahom iz 17. stoljeća), a s druge strane na vlastito pomno proučavanje današnjeg stanja iločkih starih građevina, kao i na noviju fotodokumentaciju o tome te na uvide što su mjestimice stečeni arheološko-konzervatorskim

¹⁸ Važnije nove priloge v. u *A középkori Dél-Alföld és Székelyföld*, ur. Tibor Kollár, Szeged, 2000., posebno radove Diane Vukičević-Samaržija, *A középkori Újlak és műemlékei*, str. 475-500, i Gergelya Buzása, *Az újlaki Városi Múzeum középkori kőfaragványai*, str. 501-522. Tu se citira starija literatura.

istraživanjima. Tu se pokazuje Horvatovo temeljito terensko poznavanje iločkoga gradskog prostora; njegovo stručno oko zavirilo je u gotovo sve zakutke i skrovitije dijelove iločkih zidina i njihovih različitih obrambeno-utvrdbenih elemenata (kružne i četvrtaste kule i polukule, veliki jugozapadni bastion). Horvat razložno povezuje podatke iz starih zapisa i likovnih prikaza sa sačuvanim ostacima i tragovima nekadašnjih građevina. Nekoliko njegovih dalekosežnijih zaključaka zavređuje da ih napose spomenemo.

Činjenicu da su se iločke gradske zidine najslabije sačuvale u okviru zapadne trećine svojega ukupnog opsega, Horvat povezuje s okolnošću da je na toj strani iločka utvrda najpristupačnija (jer je iločka uzvisina ondje najmanje strma) pa je vjerojatno da su se tu odigravale i najrazornije operacije pri njezinim osvajanjima, posebice u ratu za oslobođenje od Osmanlija 1688. Strminu je na zapadnoj strani zamjenjivao umjetan prokop, preko kojeg je kolni put vodio na glavna gradska vrata. Put se pred ulazom u grad iz obrambenih razloga dvaput lomio pod pravim kutom, najprije prema jugu, ispod malo izdvojene stražarnice, a zatim prema istoku, u sklopu velikog ulaznog bastiona ili barbarkana (od kojeg je sačuvan samo dio južne substrukcije). Blizu sjeverozapadnoga kuta gradskih zidina nalazila se najveća pojedinačna građevina predturskog Iloka – dvokatna kvadratna palača velikaša Iločkih, s nutarnjim zatvorenim dvorištem-klaustrom. Ta se stara palača djelomice sačuvala u sklopu mlađeg zdanja dvorca koji su si tu podigli vlastelini i vojvode Odescalchi u 18. stoljeću. Upravo se na toj građevini posljednjih godina provode arheološka i konzervatorska istraživanja, zasad samo djelomice publicirana, otkrivajući u kolikoj je mjeri stara palača strukturna “jezgra” novijoj.¹⁹

Sjeveroistočni kut iločkih zidina također je u novom vijeku doživio znatne preinake, poglavito u vezi s dogradnjama franjevačkog samostana koji se ondje nalazi od svojega osnutka (vjerojatno na početku 14. stoljeća). Samostanski kompleks ima danas neobičan oblik, otprilike nalik slovu H s visoko postavljenom srednjom crtom, a poznato je da su dva njegova krila, istočno i središnje, poslijeturske građevine podignute na samim zidinama, tako da je u njih uklopljena i stara ugaona kula cilindrična oblika.²⁰ Tu je zanimljivo Horvatovo mišljenje da ni treće, zapadno samostansko krilo nije dio izvornoga srednjovjekovnog samostana, jer se ovaj zacijselo nije nalazio tu gdje je danas, sjeveroistočno od svoje crkve, nego na njezinoj južnoj strani, kao što je običaj. To znači da se stari samostan nije nalazio tik do gradskih zidina – “nije logično da jedan samostan zauzima prostor namijenjen obrani” (str. 109) – nego bliže unutrašnjosti utvrđenoga grada. Ta Horvatova pretpostavka, koja bi arheološki morala biti posve provjerljiva, vrlo je intrigantna s gledišta cjelovite i detaljne rekonstrukcije prvobitnog izgleda i prostornog rasporeda iločkog samostana. Njezine znatne i raznovrsne implikacije u tom smislu tek će trebati razmatrati.

¹⁹ O tome zasad vidi: Zorislav Horvat, *Analiza srednjovjekovne faze gradnje dvorca Odescalchi, nekadašnjeg palasa Nikole Iločkog, kralja Bosne, Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu*, sv. 19, Zagreb, 2002., str. 195-212.

²⁰ Usp. *Enciklopedija hrvatske umjetnosti*, sv. 1, Zagreb, 1995., str. 355-356, s.v. Ilok (autorica članka Andela Horvat).

Horvat nadalje pretpostavlja da je prostor koji danas zauzima samostan, tj. sjeveroistočni ugao iločke utvrde, prvobitno zauzimala stara, opsegom mnogo skromnija utvrda. Njoj bi mogla pripadati visoka četvrtasta kula koju veduta iz Karlsruhea (oko 1690.) prikazuje blizu istočnog ruba grada. Istom bi sklopu pripadala i zgrada koja je kasnijim zahvatima pretvorena u zapadno krilo samostana. To bi, dakle, bili ostaci i tragovi "starijeg burga Kontovaca". O ovome Horvat dodaje:

"Pa ni taj burg nije mogao potjecati iz nekog ranijeg razdoblja nego što je druga polovica 14. – početak 15. st., kad se ni Nikola Kont ne naziva Iločkim. S obzirom na to da su se njegovi unuci Mirko i Ladislav tek od 1410. počeli nazivati Iločkima, pretpostavimo da je njihov burg na mjestu kasnijeg franjevačkog samostana nastao oko 1400. god." (str. 114).

Neovisno o točnosti same pretpostavke o "starijem burgu" i njegovu položaju, tu svakako treba primijetiti da je prvotna iločka utvrda mogla biti, i nesumnjivo jest bila, barem cijelo stoljeće starija no što Horvat pretpostavlja. Ništa nas, naime, ne sili da njezine početke vezemo za Nikolu Konta, a još manje za njegove sinove ili unuke. Pitanje od kada za njih počinje prevladavati pridjevak Iločki nije povezano s postojanjem utvrde u Iloku, nego s činjenicom da je, među više utvrda i ostalih posjeda što su ih oni držali diljem Ugarske, Iloku u određenom razdoblju zbog različitih razloga pripalo prvenstvo, uloga njihova glavnog sjedišta. Nikola Kont je, naime, stekao Ilok 1364. i umro već 1367., a njegov novi posjed prije je bio u rukama Iločkih od roda Csák, također moćne velikaške obitelji u kojoj su se posebno istaknuli Ugrin (umro 1311.) i njegov sin Nikola (umro 1359.). Već u doba tih prvih Iločkih, Ilok se gospodarski uzdigao, ustrojio kao slobodna gradska općina i uz župnu crkvu udomio i dva samostana prosjačkih redova. Iako za to nema izričitih potvrda, sve upućuje na to da je takvo naselje bilo u nekom opsegu i utvrđeno. Tradicionalno bolje upućeni mađarski povjesničari drže upravo Ugrina Iločkog od roda Csák graditeljem (prvotne) iločke utvrde.²¹ U svakom slučaju, pri rekonstrukciji graditeljskih slojeva iločke utvrde povijesno je posve opravdano računati s kronološkom dubinom barem do prijeloma 13. i 14. stoljeća.

Najsmjelija Horvatova hipoteza tiče se sjevernog poteza iločkih zidina koji je, iako s obzirom na konfiguraciju zemljišta i bližu okolicu (to je dunavska strana utvrde) ponajmanje vojnički ugrožen, bio dodatno zaštićen "natkrivenim braništem na obostranim konzolama". Tu okolnost Horvat objašnjava ovom mogućnošću:

"Natkriveno branište moglo je imati i neke dodatne, druge razloge za izvedbu: to je možda bila paserela koja je spajala stari burg na sjeveroistočnom uglu s novim Nikolanim palasom! (...) Druga je stvar je li ta paserela zaista bila izvedena ili samo započeta, no u svakom slučaju nije preživjela tursko razdoblje" (str. 114).

Prema toj bi se ideji Ilok sastojao od dvije utvrdbene jezgre, starije sjeveroistočne, kojoj je pripadao ili uz koju je stajao i franjevački samostan, i mlađe sjeverozapadne, s

²¹ Vidi npr. *Korai magyar történeti lexikon (9-14. század)*, ur. Gyula Kristó, Budapest, 1994., str. 698, s.v. Újlak. O Ugrinu Iločkom od roda Csák vidi isto, str. 697, s.v. Ugrin 2, a o Nikoliju Kontu, pretku drugih ili mlađih Iločkih, isto, str. 368, s.v. Kont Miklós.

palačom Nikole i Lovre Iločkoga, a povezivao bi ih jak bedemski most sa zaštićenim prolazom za pješaštvo. Kao ni o većini drugih pitanja iz graditeljske baštine Iloka, ni o toj se zanimljivoj ideji još ni izdaleka ne može dati zaključni sud. Nema, ipak, dvojbe da Zorislav Horvat svojom uživljenošću u problematiku iločke graditeljske starine i kompetentnim tumačenjima i pretpostavkama vezanim za nju daje danas najkrupniji prilog njezinu točnijem i cjelovitijem poznavanju.

Kratak prilog Lade **Prister**, "Osobitosti utvrđenog grada Iloka na primjerima kasnosrednjovjekovnih arheoloških nalaza" (str. 199-203), zrcali skromne dosege naše srednjovjekovne arheologije kada je u pitanju hrvatski sjeveroistok. U dosadašnjoj su literaturi donekle opisani i istraženi romanički oltarni (?) stupac s likom Jaganjca na vrhu (sada u Arheološkom muzeju u Zagrebu), zbirka od 16 gotičkih kapitela i konzola što su se nalazili u iločkoj franjevačkoj crkvi prije njezina velikog renoviranja 1907-1912. (sada u Povijesnom muzeju u Zagrebu), kao i nadgrobnne ploče Nikole i Lovre Iločkoga (sada u pokrajnjim vratima iločke crkve). L. Prister obraća pozornost na manje poznatu arheološku zbirku iločkoga Gradskog muzeja. Ne upuštajući se u širu analizu, ona tek letimično naznačuje važnije kamene i keramičke nalaze, da bi na koncu napravila usporedbu s drugim znatnijim posjedom Iločkih južno od Drave, Orahovicom ili Ružicom:

"Kao zaključak, možemo pretpostaviti da utvrđeni grad Ilok, premda u blizini Ugarske, nije bio u tolikoj mjeri izložen utjecajima renesansne umjetnosti kako je to bio grad Ružica" (str. 202).

Ostaje, ipak, dojam da će biti potrebna puno sustavnija i iscrpnija istraživanja prije no što se takve konstatacije uzmognu pouzdano izricati.

Prilog Zlatka **Karača** i Alana **Brauna**, "Urbanističko-komunalne i građevinske regule u srednjovjekovnom Statutu grada Iloka" (str. 247-259), moglo se prikazati i među radovima posvećenim Statutu, ali ga je ipak razložnije svrstati među priloge povijesti grada Iloka. Autori, naime, skiciraju dosta bogatu sliku urbane, socijalne i gospodarske povijesti Iloka crpeći za nju sadržaj iz cjelokupnog Statutova teksta. Prikupljene su podatke pažljivo razvrstali u nekoliko tematskih skupina, npr. o građevinskim propisima, o komunalnom redu i javnoj čistoći, o javnim gradskim prostorima (zidine, crkve, trgovci, luka, zatvor...), o socijalnoj strukturi grada ("uglednici", obrtnici i trgovci, poljodjelci, marginalne skupine), itd. Takva pregledna klasifikacija jednog dijela Statutova sadržaja svakako može biti korisna, ali se implikacija da ona odražava stvarne životne prilike i "urbanu razinu" Iloka mora uzeti s ozbiljnim rezervama. Slično onome što smo već opazili u drugim radovima posvećenim Statutu, Karač i Braun (oboje s katedre za urbanizam zagrebačkog Arhitektonskog fakulteta) također pristupaju Statutu kao manje-više neupitnom proizvodu i zrcalu iločkih mjesnih prilika. Znaju, doduše, da je Statut "hibridna zbirka propisa", znaju za "očitu neoriginalnost većine preuzetih pravnih regula" (str. 248-249), ali unatoč tome ne čine nikakvu razliku među podacima što ih crpu iz privilegijalne prve knjige i onima iz preostale četiri, tavernikalnopravne knjige Statuta.

Očito je, naime, da se sadržaji tih dviju cjelina ne mogu na jednak način povezivati s, iz drugih izvora poznatim, iločkim društvenim prilikama kao njihovim kontekstom ili,

pak, rabiti u rekonstrukciji toga konteksta. Dok se odredbe prve knjige mogu s dobrim razlogom smatrati organskim dijelom iločkih gradskih prilika, one iz ostalih četiriju s tim su prilikama izvorno očito nepovezane, a u mnogim su im slučajevima zacijelo i neprikladne. Prije korištenja Statutova sadržaja u rekonstrukciji društveno-gospodarske povijesti Iloka trebalo je, dakle, kritički "preparirati" svaku od njegovih dviju cjelina zasebno. Uz prvu bi se knjigu tako valjalo pitati: Kako se može razlučiti pravno načelo od njegove lokalno primijenjene formulacije, kako razdvojiti univerzalniju i zacijelo "preuzetu" okosnicu pravnog rješenja od patine njegove lokalne povijesne izvedbe? Uz ostale četiri knjige: Mogu li se razaznati eventualne prilagodbe ili postupci odabira koji su, možda, tu zbirku gradskih uredaba naknadno učinili makar donekle specifično iločkom? Radi li se u tim knjigama o makar i blago modificiranoj redakciji izvorne zbirke ili tek o njezinu posve doslovnom preuzimanju? Karač i Braun ne postavljaju takva pitanja kao načelna i preliminarna, nego se zgodimice susreću s posljedicama njihova nerješavanja. Uz članke III, 46 i V, 17, u kojima se govori o kamenu kao građivu kuća i o graditeljima kao klesarima ili kamenarima (*lapicide*), oni tako opažaju:

"Kamen je u Srijemu općenito vrlo rijedak i upotrebljavao se tek za neke klesane detalje (svodna rebra, doprozornike, portale), a nikada za gradnju 'kuća od kamena', pa se može pretpostaviti da su u ovom slučaju bez prilagodbe i doslovno preuzete regule Statuta grada Budima..." (str. 252).

Karač i Braun pritom previdaju mogućnost da su i ostale odredbe, koje se (na prvi pogled) ne čine sadržajno neprikladnima, isto tako "bez prilagodbe i doslovno preuzete". Odredbe iz posljednje četiri Statutove knjige koje govore o podrumima, bunarima, zatvoru ili stratištu nije problematično motriti u neposrednom iločkom okruženju, jer je očevidno ili barem prilično sigurno da je sve to postojalo i u Iloku, ali stvari stoje bitno drukčije s društvenom pojavom koju autori zovu "marginalne skupine". Pod tom natuknicom oni bilježe:

"Društvenu stratifikaciju u srednjovjekovnoj iločkoj komuni svakako upotpunjuju statutarne bilješke o skitnicama, bludnicama, preljubnicima, siromasima, lopovima i ubojicama. Na vjerskoj razini izdvojeni su šizmatici i pogani, odnosno kršćani i židovi..." (str. 255).

Posve je pogrešno članak V, 24, koji govori o gubitku stvari založene "kod kršćana ili Židova" (*inter Christianos vel Judeos*), smatrati dokazom bilo kakve nazočnosti Židova u Iloku. Isto tako, članak IV, 14, kojim se poništavaju odredbe oporuka u korist onih nasljednika koji su se pridružili "nevjernim narodima... kao što su viklifovci, shizmatici ili pogani" (*ad perfidas naciones... sicut sunt viclephiste, scismatici, ac pagani*), nije dokaz prisutnosti takvih inovjernih skupina u Iloku ili u njegovoj okolini. Ako je takvih inovjeraca ovdje doista bilo, to treba dokazati podacima iz nekih drugih vrela, a navedeni članak iz Statuta značio bi potkrepu tome tek kad bi se pokazalo da su četiri Statutove tavernikal-nopravne knjige rezultat promišljenog odabira ili prilagodbe kojima su njihov izvorni tekst u Iloku podvrgnuli sastavljači Statuta. Prema tome, mora se zaključiti da je i taj prilog, iako savjesno priređen, zbog metodološke nepromišljenosti i izostanka potrebnih kritičkih predradnji u konačnici ipak velikim dijelom promašen.

Prilog Mate **Batorovića**, "Vinogradarstvo srednjovjekovnog Iloka" (str. 235-245), eruditski je sastavak vrijednoga lokalnoga kulturnog radnika i ljubitelja iločke i srijemske starine. Crpeći iz relevantne literature i objavljenih prijevoda pojedinih vrela, Batorović najprije u grubim crtama prikazuje razvoj vinogradarstva u Srijemu od antike do konca srednjovjekovlja, kada je srijemsko vino bilo na glasu diljem središnje Europe i kao takvo veličano u djelima ugarsko-hrvatskih i drugih susjednih humanista. Batorović zatim donosi nekoliko primjera iz svjetovnih i crkvenih listina koje svjedoče o vinogradarstvu i vinarstvu u Iloku, a onda i izvode iz Zbirke čudesa sv. Ivana Kapistrana iz 1460. u kojima se spominju vino, vinogradi, bačve i bačvari. Slijedi istovrstan niz izvoda iz Iločkog statuta, i to iz njegove posljednje četiri knjige, jer se u prvoj knjizi ne spominje ništa od toga. Posrijedi je ukupno pet odredaba koje se izravno bave upravo vinogradima i jedna koja se tiče vinskih podruma, te još petnaest članaka u kojima se vinogradi, podrumi i vino pojavljuju u drugom planu, kao primjer nekretnine, mjesto zlodjela, uzrok nesreće i sl. Uza sve te navode Batorović opaža: "Tu se vidi da je vinogradarstvo važno zanimanje stanovništva u Iloku i okolici" (str. 240). Naposljetku se autor osvrće na dvije kamene konzole iz iločke franjevačke crkve koje su ukrašene uklesanim prikazima vinove loze i grožđa. Sve su to doista elementi koji će naći svoje mjesto u temeljitoj i sustavnoj povijesti srijemskog vina u srednjem vijeku koja još uvijek nije napisana i u kojoj Iloku nesumnjivo pripada važan udio. U toj će povijesti, među ostalim, trebati vrednovati i začudnu činjenicu da upravo u prvoj knjizi Statuta, tj. nedvojbeno "najiločkijem" njegovu dijelu, ne nalazimo nijedan izričit spomen vina ili vinogradarstva.

Kako će se osvrći u sklopu ovog odjeljka morati završiti u posve drukčijem tonu, bit će oprošteno, nadam se, ako se prilog autora ovog prikaza spomene na pretposljednem mjestu. To je rad pod naslovom "Rana povijest Iloka i Iločkih" (str. 83-103). Njegova je prva i glavna zadaća razlučiti tri lokaliteta istog imena Újlak u srednjovjekovnoj vukovskoj županiji, kako se oni pojavljuju u diplomatskim vrelima 13. i 14. stoljeća. Slijedeći prijašnja povijesnotopografska i genealogijska istraživanja, prikazao sam svaku za sebe povijest tih triju različitih naselja i vlastelinstava i njihovih posjednika: "zapadnog" Újlaka što je ležao sjeverno od Đakova i za koji je u 15. stoljeću prevladalo ime Kisújlak (a u 16. potonjemu korespondentan oblik Iločac); "središnjeg" Újlaka što se nalazio uz donju Vuku istočno od Nuštra, i koji se već u 14. stoljeću zvao pretežno Szentszalvátor; i "istočnog" Újlaka ili današnjeg Iloka. Tako se otklonila svaka dvojba oko činjenice da u dokumentima iz 13. stoljeća nema spomena Újlaku-Iloku, nego da se u njima radi samo o druga dva lokaliteta zvana Újlak. Prvi poznati gospodar Iloka bio je Ugrin od roda Csák, istaknuti velikaš za posljednjih Arpadovića i u ranom dijelu vladavine Karla I Anžuvinca. Ugrinov nasljednik Nikola u vrelima se već pojavljuju s pridjevkom Iločki. Njega je zakratko nadživio sin Ladislav, s kojim je rod prvih Iločkih izumro. Stoga je 1364. vlasništvo nad Ilokom kraljevskom darovnicom prešlo na tadašnjega palatina Nikolu Konta, pripadnika roda koji je u to vrijeme već držao mnoge posjede i utvrde, poglavito Orahovicu u križevačkoj županiji, Hlohovec u njitranskoj i Palotu u vespremskoj. Među tim će posjedima prevaga pripasti Iloku tek u doba dvojice unuka Nikole Konta, od kada taj rod sve do svojega izumrća 1524. nosi pridjevak Iločki.²²

Prilog Ivana **Balte**, "Srednjovjekovni Ilok u topografiji i heraldičko-toponomastičkoj analizi (grba i imena) s posebnim osvrtom na prikaze iz 19. i 20. stoljeća" (str. 215-228), već svojim napadno učenim, a zapravo nesuvislim naslovom najavljuje s čime ćemo to u njemu imati posla. Taj osječki povjesničar i sveučilišni nastavnik, koji se posljednjih godina proćuo po svojim iznimno nesolidnim knjigama što u Osijeku vrijede kao sveučilišni udžbenici, ovdje je uspio objelodaniti još jedan rad dostojan takvih prethodnika. Balta u njemu, doduše, barata stanovitim stručnim pojmovljem, ali ne shvaća njegovo stvarno značenje i jednostavno nije kadar da, služeći se njime, započne bilo kakav smislen znanstveni i istraživački posao. Prilog mu je, kratko rečeno, takva beskorisna hrpa zabuna, promašaja i nesporeda s korištenom literaturom da je svako dulje zadržavanje na njemu za ozbiljna istraživača puko gubljenje vremena. Ipak, zbog neupućenijih čitatelja treba taj naizgled oštar sud i obrazložiti, a uz to je konkretniji osvrt na sadržaj Baltina priloga nužan i za cjelinu predodžbe o tome što se sve nalazi u zborniku koji prikazujemo.

Prilog je razdijeljen u dva dijela, od kojih je prvi posvećen topografiji i toponimiji Iloka i genealogiji njegovih srednjovjekovnih i novovjekovnih vlastelina, a drugi heraldici grada i istih plemićkih obitelji. Odmah na početku Balta pokazuje kako se voli služiti učenim riječima unatoč tome što ih ne umije povezati u iole smislene rečenice:

"Iločka topografija i toponomastika sintetički je i analitički obilježena hungarizmom, germanizmom i kroatizmom u svom srednjovjekovnom i novovjekovnom izričaju" (str. 216).

Malo dalje Balta se vraća istom terminološkom kolopletu pa se otkriva da je ono što pritom ima na umu jednostavno jezična i etimologijska raščlamba samog imena Ilok. Prema Balti je, međutim, taj toponim posvemašnja jezična zagonetka. Njegovim vlastitim riječima:

"Toponomastika o gradu Iloku u znanstvenim istraživanjima za sada ne kazuje ništa, ali zasigurno je heterojezičnog podrijetla latiniziranog korijena s primjesama hungarizma i slavenizma" (str. 219).

Iako je već na početku uzgred spomenuo "srednjovjekovne izričaje istog korijenskog značenja Iloka kao 'novog grada'", Balta nije zadovoljan posve jasnim i nimalo neobičnim mađarskim toponimom *Újlak* kao nedvojbenim supstratom hrvatskog oblika *Ilok*, nego se upušta u nadrilingvističko razglabanje u kojemu razotkriva jedino svoje tragikomično neznanje. Tu nije riječ samo o neobaviještenosti, nego nadasve o nesposobnosti da se shvati elementarna logika jezičnog razvitka i jezičnih veza. Balta, naime, ne samo da misli kako je pitanje jezičnog podrijetla toponima Ilok otvoreno prema najrazličitijim opcija-

²² U prilogu sam prikazao samo povijest prvih Iločkih i Iloka pod njihovim gospodstvom, iako sam u priloženom sažetku ili nacrtku najavio da će se obuhvatiti i doba drugih Iločkih do ranog 15. stoljeća. U zacrtanom roku to mi ipak nije uspjelo pa sam taj dug odradio naknadno, dopunivši i popravivši raspravu koja je, tako proširena, uvrštena u knjigu *Potonuli svijet. Rasprave o slavonskom i srijemskom srednjovjekovlju*, Slavonski Brod - Osijek, 2001., str. 67-142. Knjiga je dovršena u razdoblju između predaje priloga za Iločki zbornik i njegova izlaska iz tiska početkom jeseni 2002.

ma; on očito misli i to da taj toponim može *istodobno* biti i latinskog i mađarskog i njemačkog podrijetla. A što se zadržao na mogućnostima koje nude samo ta tri jezika, to po svoj prilici trebamo zahvaliti jedino okolnosti da je pri ruci našao samo njihove rječnike.²³

Topografski dio Baltina članka jednako je nesuvisao i zbrkan. Tu se nižu često nepouzdana izvodi iz različitih starijih i novijih povijesnih djela, bez promišljena izbora, već onako kako ih je slučaj nanio autoru u ruke. Podaci se prenose bez potrebna konteksta i historiografske perspektive. Tako je npr. Balti jedan navod iz "korografske" knjižice Josipa Firmana iz 1699. dostatan temelj za sumarnu tvrdnju kako "svoj procvat u srednjem vijeku u ekonomskom i političkom smislu grad Ilok duguje propasti Sirmiuma kao središtu (!) Srijema..." (str. 216). Malo dalje on na isti način raspravlja o zemljopisnom prostiranju "starog Srijema", navodeći kao važan prilog tom problemu i mišljenje Ilije Okrugića-Srijemca iz 1857. prema kojemu je, čitamo u Balte, "Srijem samo nizinski dio od Fruške gore, odnosno od Bapske do Save i Dunava" (str. 217). Takve zemljopisno besmislene definicije u Okrugića, dakako, nema.²⁴

Kao prilog raspravi o povijesnoj topografiji Iloka Balta zatim donosi popis dvadesetak zemljopisnih karata izrađenih u vremenskom rasponu od 15. do kraja 19. stoljeća. Kao izvor kartografskih podataka navodi noviji ilustrirani priručnik Árpáda Papp-Váryja i Pála Hrenkóa (*Magyarország régi térképeken*, 2. izd. 1990), ali u popisu govori i o nekim kartama koje zapravo nije mogao vidjeti u tom djelu. Baltin izbor iz toga golemoga gradiva

²³ Baltin kratki traktat o etimologiji imena Ilok toliko je besmislen i krcat nesporazumima s literaturom da se mora pomisliti na mogućnost kako je posrijedi šaljiva igrarija sa smislom za poetiku *nonsensea*, kojom se prostodušan čitalac koji tu očekuje znanstvenu ozbiljnost vuče za nos. Budući da ga je nemoguće prepričati, navodimo taj ulomak u cijelosti: "Prvobitna naziv grada Iloka kao rimskog Cucciuma ne može se objasniti samo latinskim imenom i prevedenim hrvatskim značenjem. Srednjovjekovni naziv Iloka u nekoliko varijanata pisanja može se donekle objasniti latiniziranim korijenom i njegovom varijantom hungarističkog ili slavenskog zapisa. Prema Žepićevu *Latinsko-hrvatskom rječniku*, Ilok je vjerojatno izveden od priloga: *-illo*, *-illoc* = onamo ili od zamjenice: *-illic*, *-illaec*, *-illoc* (*-illuc*) = on glavom (vjerojatno glavni grad), onaj ondje. Prema Divkovićevu *Latinsko-hrvatskom rječniku*, ime Ilok moglo bi se vezivati uz latinsku riječ: *-illo*, *-illoc* = onuda, otuda, ondje, na onoj strani, onim putem. Iste su riječi povezane s glagolima kretanja: *-ire*, *-vides eum* = onuda, onamo. Vjerojatno je ime Iloka povezano s njegovim smještajem na padinama brda i s putovima koji su dolazili i prolazili kroz grad. Prema Hadrovićevu *Mađarsko-hrvatskom rječniku*, ime Ilok moglo bi se povezati s nekoliko sličnih izvornih riječi: *-hullám* = val, talas, od koje se plural može načiniti kao *-hullák* = valovi, talasi (valovita brda), zatim riječ: *-illö* = skladan, prikladan, ili slična riječ: *-hullámtörés* = udaranje valova o obalu (na primjer valovi rijeke Dunava na obalu kod Iloka). Prema Grujićevu i Zidarovu *Njemačko-hrvatskom rječniku*, ne nalazi se ni jedna slična riječ u odnosu prema imenu grada Iloka, izuzev riječi: *Hülle*, f. = omot(ač), zavoj, ili *-hüllen* = uviti, pokriti, ogrnuti. Vjerojatno je ime grada povezano sa zavojitim šumskim brdima" (str. 219).

²⁴ Okrugić na dotičnom mjestu piše: "Pod imenom Srijema razumjeva se komad one zemlje, što od početka Fruške gore (počam od sela Babske) među Dunavom, Savom i nekim diom Bosuta, od ovog pako tamo nuz Tovarnik opet gore do sela Babskog i do Fruške gore leži" (Ilija Okrugić Srijemac, *Povjestničke crtice Srijema glede njegovih znamenitostih i u njemu se nahodećih starinah*, *Arhiv za povjestnicu jugoslavensku*, sv. 4, Zagreb, 1857., str. 201). Balta očito nije uspio odgonetnuti točno značenje Okrugićeve formulacije, ali on i nije imao pred sobom sam Okrugićev članak, kako bi se moglo učiniti iz pripadajuće bilješke. Bez sumnje ga je zapravo naveo prema jezično osuvremenjenom citatu koji je Mato Batorović donio u svojemu

potpuno je nasumičan, a za kratke primjedbe koje daje u vezi sa smještajem Iloka na pojedinoj karti teško je dokučiti kako one pridonose istraživanju povijesne topografije Iloka. Ne treba ni reći da Balta posve ignorira problematiku izvornosti i preuzimanja zemljopisnih znanja i da razgranatu hijerarhiju vezâ između kartografskih radionica u svojem odabiru uopće nije uzimao u obzir. K tome je uz gotovo svaku navedenu kartu poneki podatak prenio pogrešno, a nekoliko pokušaja da izravno interpretira izvorne naslove i legende karata odveli su ga u temeljite nesporazume s činjenicama. Tako je ono što Balta naziva "karta Bernardina Moravije iz 1566. godine" (str. 217), zapravo poznata karta ratom zahvaćene Ugarske koju je oko 1570. u Veneciji izradio Domenico Zenoi, posvetivši je u naslovu "Al M[agnifi]co S[ign]or Bernardino Moravio...". Još je čudnovatiji nesporazum s onime što Balta zove "karta Humanianisa Heredibusa iz 1745. godine" (str. 218); riječ je, ponovno, o dobro poznatoj karti Slavonije i Srijema koju su, kao što stoji u naslovu u njezinoj bogato ilustriranoj kartuši, priredili "Homannovi nasljednici" (*edita ab Homannianis Heredibus*), tj. nastavljači nirnberškog kartografa Johanna Baptista Homanna (1664.-1724.). Ostaje zagonetka kako se to Balti, pretpostavljenom znalcu latinskoga koji je, među ostalim, objavio i *Latinsko-bosanski rječnik* (Tuzla: Hamidović, 2000.), moglo dogoditi da sintagmu *Homannianis Heredibus* shvati kao ni po čemu sumnjivo ime i prezime stanovitoga kartografa.²⁵

Ni u genealogijskom dijelu priloga stvari ne stoje ništa bolje. Balta je tu prenio rodoslovna stabla (mlađih) Iločkih kako su ih rekonstruirali Iván Nagy i Ivan Bojničić u svojim poznatim priručnicima iz 1857.-1868., odnosno 1899. Uz to je dometnuo, bez naznake izvora,²⁶ izvatke iz rodoslovlja obitelji Odescalchi. Potpuna Baltina neupućenost u genealogijsku literaturu o Iločkima dolazi do izražaja u njegovu pokušaju da komentira razlike između Nagyeve i Bojničićeve rodoslovne tablice. Posve neosjetljiv na razvojnu dimenziju genealogijskog, kao i svakog drugog povijesnog istraživanja (zahvaljujući kojoj je Bojničić raspolagao potpunijim i točnijim znanjima od Nagya, kao što i mi danas raspolazemo potpunijim i točnijim znanjima od Bojničića), Balta si zamišlja da obavlja znanosti korisnu "analizu" dok jednu za drugom nabraja i opisuje razlike što ih je uočio među tim dvjema tablicama. Samo je pri takvoj, posve mehaničkoj, usporedbi moguće iznijeti i zapažanje kakvo je ono da "Bojničić smrt Lovre Iločkog smješta u 1584, a Nagy u 1524. godinu" (str. 221) i pritom ne primijetiti da je prvi podatak posve neodrživ, i očito rezultat neprecizna čitanja blijedog pretiska Bojničićeva teksta, ako se istodobno zna da je Lovrin otac Nikola Iločki umro u osmom desetljeću 15. stoljeća.

"Pogovoru" knjizi: Joseph Cinesiae Firmanus, *Opis Srijema i iločkog vlastelinstva 1699. godine*, prir. i prev. Stjepan Sršan, Osijek, 1998., str. 85. Ondje, naime, Batorović na Okrugićev navod nastavlja ovu primjedbu: "U okolici Srijemske Mitrovice i danas se u narodu pojam Srijema rabi za nizinski dio Posavine, a Fruška gora je 'planina'."

²⁵ Da tu nije riječ o jednokratnu slučajnom previdu potvrđuje sažetak Baltina priloga, gdje se njegov tobožnji kartograf također pojavljuje: "Analizom topografskih srednjovjekovnih i novovjekovnih povijesnih karata Orteliusa, (...) Heredibusa..." (str. 215).

²⁶ Taj izvor je, bez ikakve sumnje, ponovno "Pogovor" Mate Batorovića u Firmanus, *Opis Srijema*, posebno str. 96-99.

Što se tiče heraldičkog odjeljka Baltina priloga, nije naodmet uvodno primijetiti da taj autor u zavičajnim i slavonskim okvirima slovi za respektabilna znalca heraldičke znanosti. Njemu se, kao takvom, nemali broj ovdašnjih gradova i općina obratio za stručnu asistenciju pri izradbi heraldičkog znakovlja, koja je u proteklom desetljeću doživjela začudan i nerijetko komičan zamah i uzlet. Unatoč tome, Balta ne samo da nije kadar bilo čime ili u bilo kojemu pravcu unaprijediti istraživanje heraldičke baštine Iloka i njegovih vlastelina, nego posve očito ne može niti koliko-toliko ovladati literaturom na koju se poziva. Sadržaj te literature on razumije pogrešno ili ga ne razumije nikako pa stoga i ne može njezinu problematiku povezati u suvislu cjelinu, nego mu se predodžba o njoj raspada u kaotičnu množinu pojedinačnih podataka i tumačenja. Rezultat je njegove "analize" posvemašnja činjenična i misaona zbrka, u koju će se beznažno zaplesti onaj tko joj prostodušno pokloni povjerenje. Na primjer, Balta nije razabrao da se na nekoliko grbova što ih opisuje ponavlja, kao sastavnica složenih grbova ili kao figura u jednostavnom grbu, jedan te isti stari grb drugih Iločkih, tj. Nikole Konta i njegovih potomaka. To je jednostavan geometrijski grb s dvije (tanke) vodoravne grede u gornjoj polovici štita; i grede i štit nepoznate su boje. Taj se grb, naime, nalazi kao figura, u dva primjerka i neobojen, na inače obojenom iločkom gradskom grbu koji je za Iločki statut izradio vjerojatno Julije Klović; samostalno na pečatima Nikole Konta i njegova praunuka Nikole Iločkog, prema kojima je njegov crtež donio Bojničić; i kao sastavnica složenih grbova na pečatima Lovre Iločkog, koje su crtežima prikazali Bojničić i Nagy. Budući da nije shvatio kako su to različite pojave jednog te istog grba, Balta ih je u svakom navratu ponešto drukčije opisao, neodlučan jesu li u njegovu polju prikazane dvije ili tri vodoravne grede i jesu li one crvene, zelene, smeđe ili srebrne. U ilustracijama priloženim radu, pak, gdje je uz ostalo reproducirao Bojničićeve crteže i Nagyev crtež, odlučio se posvuda za crvenu boju te je njome negdje obojio jednu, negdje dvije, a negdje i tri grede. Tu se, očito, heraldičar Balta zaigrao poput djeteta bojeći živim crvenilom suhoparne crno-bijele crteže. S heraldičkim istraživanjem sve to, naravno, nema nikakve veze.

Jednako malo veze s činjenicama imaju i Baltina smjela tumačenja simbolike staroga grba Iločkih. Njegove bi grede, drži Balta, "trebale simbolizirati srijemski kraj kao međurječje Dunava, Save i Drave (ili Bosuta), ali i pripadnost ugarskom okružju (sličan grb vodoravnih bijelih i crvenih greda imali su krunski ugarski i bivši grb dinastije Arpadovića)" (str. 222).

Tu treba samo pripomenuti da je dotični grb Nikola Kont rabio i prije stjecanja Iloka, svojega prvog i jedinog srijemskog posjeda, a da na grbu Arpadovića četiri jednako razmaknute crvene vodoravne grede sijeku srebrni (ili bijeli) štit. Kao što brzopleto vidi stvari spram kojih treba s dobrim razlozima biti skeptičan, tako na drugoj strani Balta nikako ne uspijeva vidjeti stvari koje mu upravo bodu oči. Zato mu se dogodilo da dvaput potanko opisuje složeni četvorni grb Lovre Iločkoga prema Bojničićevu i prema Nagyevu crtežu (u Balte reproducirani kao ilustracije br. 7 i br. 13), a da ne opazi kako oba imaju jedan te isti predložak. A koliko je beznažno Baltino nerazumijevanje sakralne ikonografske simbolike, više nego dostatno pokazuje ovaj njegov opis novoga grba grada Iloka, iz 19. stoljeća:

"Centralni motiv grba jest bijelo uskršno janje, starokršćanski motiv, i ono pridržava bijelu zastavicu u kojoj je crveni križ, simbol sv. Jurja, kao vjerovjesnika" (str. 224).

Zašto bi pobjedonosni uskršli Jaganjac, tj. Krist, nosio upravo zastavu svetog Jurja, mučenika i zaštitnika viteštva, na to se odgovor može naći jedino u okvirima pojmovnog rasula Baltine nadriznanosti.²⁷

Pokušajmo na koncu sažeto odrediti što je zapravo taj Baltin nesretni sastavak. Način na koji taj povjesničar prakticira svoj zanat očito je takav da zatečenoj razini povijesnog znanja ne može dodati ama baš ništa. Pitanje je jedino koliko će tu već postojeću razinu u svojim napisima unazaditi. Nalaze i uvide ozbiljne stručne literature kojom se koristi, on, naime, može jedino pogrešno razumjeti, loše tumačiti, pobrkati i iskvariti. Najmanje štete stoga čini kada doslovce prepisuje. Ali budući da je profesionalni znanstvenik, Baltina je svjestan da se ne može zadržati samo na tome. Razvio je stoga neke tehnike sklapanja kvaziznanstvenih sastavaka, koje mu omogućuju da opstane i, štoviše, prilično bezbrižno sudjeluje u životu i aktivnostima naše akademske i stručne zajednice, da izlaže na simpozijima, dobiva pozitivne recenzije za svoje napise, objavljuje u časopisima i zbornicima.

Te su tehnike dosta jednostavne i uz to, očito, količinski produktivne. Treba samo prikupiti nešto malo, za temu relevantne literature, pa njezin sadržaj dijelom prepisati, dijelom prepričati i sve to donekle ispremiješati. Takve dugove prethodnicima, da ne bi bilo spora, treba uzgred priznati navodom u nekoj bilješci, ali tako da iz toga nije razvidan stvaran opseg dugovanja. Ovome će pripomoći to što su i bilješke prethodnikâ preuzete tako da se čini kako je vrijedni autor izravno proradio svu u njima navedenu literaturu. Vlastitog teksta, onog u kojemu se odvažno uobličuju vlastita zapažanja i zaključci, ne treba biti puno, možda kakvih desetak posto. S obzirom na ograničene mogućnosti misaonih i sintaktičkih konstrukcija, taj dio teksta treba ojačati učenim pojmovljenjem, makar i po cijenu prijetećih semantičkih nesklapnosti koje će, nadati se je, malo tko uočiti (usp. sintagmu "toponomastička geneza nastanka i razvoja grada", str. 219; ili onu "simbolika ugarskog okružja i tradicionalnog Arpadovičeva ugarskog kraljevskog simbola", str. 222). Tu se, također, osobito u recepcijski izloženijim dijelovima teksta kao što su uvod i zaključak, treba obilato okoristiti i retoričkim potencijalom ritualnih fraza javnoga govora. Taj smo sastojak znanstvenog izričaja već uočili u nekih drugih autora zastupljenih u zborniku. Iako je na tom području teško govoriti o nekakvoj gradaciji, u Baltini bombastični a besadržajni klišeji i te okoštale parole ritualne patetike zvuče osobito šuplje i ogoljelo neiskreno.²⁸

²⁷ Nije teško utvrditi podrijetlo elemenata navedene Baltine formulacije. Usp. *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, ur. Anđelko Badurina, Zagreb, 1990., str. 589, s.v. zastava: "U kršćanskoj umjetnosti Janje Božje često nosi zastavu, koja označuje pobjedu što ju je Krist izvojevao nad smrću svojom žrtvom (...) Zastava s crvenim križem znak je sv. Jurja...". Uz to isto, str. 309, s.v. Juraj, sveti: "U bizantskom kulturnom krugu Juraj je prikazan (...) u dvorskoj ili liturgijskoj nošnji s križem u ruci (kao vjerovjesnik)."

²⁸ Usp.: "Topografski i heraldičko-toponomastički elementi Iloka odraz su prošlosti, ali i znakovi prepoznatljivosti sadašnjosti i budućnosti. Srednjovjekovni Ilok po razvoju svoje topografije i heraldičko-

Kratko rečeno, Balta se i u ovoj prilici predstavio kao ono što jest, uspješan znanstveni šarlatan. O njemu samom u tom smislu zaista više nema potrebe trošiti riječi. Ipak, on i njegovo djelo i dalje su poticajni za razmišljanje kao jedan model našega znanstvenog života i kao fenomen naših akademskih prilika. Nadriznanosti slične Baltinoj tu svakako ima još puno više i na raznim stranama. Balta je zacijelo, kad se sve uzme u obzir, u tom poslu tek dotjerao do nekakve krajnosti. Ta je krajnost doista karikaturalna, ali je pitanje vidi li se i želi li se vidjeti ta karikaturalnost. U tom i jest nevolja. Zato je moguće ne samo to da Baltin šarlatanski sastavak izađe u zborniku poput ovoga nego i da u njemu nađe, kao što smo već naznačili, više dostojnih takmaca na širokom polju nadriznanosti. Trebalo bi se pitati što sve to skupa znači, i kakva sve šteta nastaje od davanja prostora nadriznanosti da se tako razmaše: šteta za sam predmet istraživanja, koji se tako zamućuje i opterećuje nanosima netočnih podataka i svakovrsnih zabluda; šteta za sve one koji se ubuduće, iz stručnih ili obrazovnih pobuda, budu htjeli poslužiti takvom literaturom ili iz nje saznati ponešto više; šteta za ugled naše povijesne struke, kojemu neće nimalo koristiti kad ovakva djela dospiju u ruke stranih učenih ljudi koje zanimaju njihove teme. Misao da će u svemu tome upućeni lako raspoznati žito od kukolja teško da je pravi i najbolji odgovor na tu situaciju. Neometano objavljivanje šarlatanskih koještarija usred prostora koji bi trebao pripadati ozbiljnom znanstvenom radu može biti nevažno, ali samo uz cijenu da je i sav taj znanstveni rad nevažan. Tek odmahnuti rukom na njih znači pomalo odmahnuti rukom i na predmet te znanosti, i na njezine savjesne radnike, i na njezin ugled.

3. SVETI IVAN KAPISTRAN

Na koncu, nekoliko rečenica o preostala dva priloga u zborniku, oba donesena u talijanskom izvorniku i u upotrebljivom, iako nipošto ne i besprijekornom, prijevodu: Filippo **de Marchis**, "Ivan Kapistran (1386-1456) – misterij njegovih relikvija. Hipoteza i istraživanja prema talijanskim istraživanjima" (str. 133-151) i "Giovanni da Capestrano (1386-1456): Il mistero delle sue reliquie – Ipotesi e ricerche secondo le fonti italiane" (str. 153-184, s bibliografijom i ilustracijama); Stefan Damian, "Ivan Kapistran (1386-1456): tajna njegovih relikvija. Istraživanja iz franjevačke povijesti u rumunjskim knjižnicama" (str. 185-191) i "Giovanni da Capestrano (1386-1456): Il mistero delle sue reliquie. Ricerche per una storia francescana nelle biblioteche romene" (str. 193-198).

Tema im je zajednička: sudbina posmrtnih ostataka svetog Ivana Kapistrana nakon posljednjih dokumentarnih dokaza o njihovoj prisutnosti u Iloku, u čijem je franjevačkom samostanu Kapistran 1456. umro i potom bio naširoko štovan. To je vrlo stara zagonetka.

toponomastičkoj analizi pripada srednjoeuropskom civilizacijskom krugu (...) Grad Ilok, kao simbol vjekovnog otpora raznim neprijateljima, svjedok je, čimbenik otpora i obrane kršćanstva i srednjoeuropske kulture" (str. 216 i 224).

Najstariji poznati zapisi koji je bilježe i pokušavaju na nju ponuditi odgovor sežu do druge polovine 16. stoljeća. Iako je s vremenom postajalo sve knjiškije i znanstvenije, istraživanje tog pitanja nikada nije prestalo biti i manje ili više pobožna potraga za svečevim nekoć čudotvornim moćima. Glavni smjerovi zadani su joj ranim zapisima i izvješćima, iz 17. i 18. stoljeća, u kojima su redovito sačuvane starije usmene predaje.²⁹ Od druge polovine 19. stoljeća najživlje se istražuje mogućnost da je Kapistranovo tijelo dospjelo u pravoslavni manastir Bistrižu u današnjoj Rumunjskoj a onodobnoj sjevernoj Vlaškoj (blizu granice s ugarskim Erdeljem). Na tom su tragu čvrsto i De Marchis i Damian, prvi po zanimanju odvjetnik (u Spoletu u Italiji), a drugi sveučilišni profesor talijanist (u Cluj-Napoci u Rumunjskoj). Oni su svoju rekonstrukciju sudbine Kapistranovih relikvija postupno razrađivali i dopunjavali u više članaka objavljenih u časopisima (počevši od 1984.). Njihova je zasluga da su u raspravu o tom pitanju uveli pregršt novih izvora, među ostalim i izvješće pod naslovom "Ispitivanje ili pretresanje o prijenosu tijela bl. Ivana Kapistrana" koje je 1689. u Iloku na talijanskom sastavio poznati inženjer i polihistor, habsburški general i diplomat Luigi Ferdinando Marsigli.

S obzirom na predtursku povijest Iloka posebno je zanimljivo mišljenje dvojice istraživača da Kapistranovo tijelo nije napustilo Ilok tek poslije velikog osmanskog osvajanja u ljeto 1526., nego nekoliko godina prije, zacijelo u vezi s rušilačkim turskim prodorom u Srijem do kojeg je došlo u ljeto 1521., između pada Šapca (početkom srpnja) i Beograda (kncem kolovoza). Neki izvori, još uvijek nedostatno proučeni, upućivali bi na namjeru da se svečevo tijelo premjesti iz Iloka na sigurnije mjesto ili pak na mogućnost da se to već dogodilo, ali je zbog nesuglasja tih šturih naznaka nejasno što je zapravo posrijedi. Činjenica jest da su te posljednje, uskomešane godine predturske povijesti Iloka i cijeloga Srijema još uvijek obavijene maglom i nedovoljno sustavno istražene.³⁰ De Marchis i Damian zagovaraju rekonstrukciju, koju zbog različitih praznina možemo zvati i teorijom, prema kojoj su Turci u (inače nepoznatu) upadu u Ilok 1521. ili neposredno sljedećih godina odande uzeli Kapistranovo tijelo i zatim ga ustupili ili, vjerojatnije, prodali svojim saveznicima iz vlaškoga kneževskog i banskog roda Basarab. Ovi su svečevo tijelo pohranili u upravo obnovljenom manastiru Bistriži, koji su nešto prije opustošili njihovi vlaški suparnici. Tu je na početku 17. stoljeća Kapistranovu tijelu pripisan novi identitet, onaj mnogo starijega bizantskog sveca Grgura Dekapolite, čije je relikvije bistrički manastir možda doista posjedovao prije spomenutog pustošenja.

To su tek najgrublje crte De Marchisove i Damianove rekonstrukcije koju su oni postupno razradili u nizu rasprava i koju nije lako bez ostatka razumjeti u ponešto nesre-

²⁹ Sažeto o glavnim smjerovima potrage za Kapistranovim relikvijama vidi u mojoj knjizi *Čudesna svetoga Ivana Kapistrana – povijesna i tekstualna analiza*, Slavonski Brod - Osijek, 1999., str. 149-151.

³⁰ Od novijih priloga toj problematici vidi osobito András Kubinyi, *The battle of Szávaszentdemeter*, u: *Ottomans, Hungarians, and Habsburgs in Central Europe. The military confines in the era of Ottoman conquest*, ur. Géza Dávid i Pal Fodor, Leiden-Boston-Köln, 2000. Starija verzija tog Kubinyijeva rada je: *A Szávaszentdemeter-Nagyolaszi győzelem 1523-ban, Hadtörténelmi közlemények*, vol. 25, Budapest, 1978., str. 194-222.

đenom i skokovitom izlaganju njihovih priloga ovom zborniku. Cjelina teme isuviše je zamršena da bismo se u nju ovdje dublje upuštali. Povijest potragâ i tragača za nestalim tijelom svetog Ivana Kapistrana, onih knjiških i onih "djelatnih" (a nerijetko i jednih i drugih, združenih u istim osobama), jedna je od mnogih tema koje bi, svojom mnogostrukom zanimljivošću, opsegom i složenošću, zavrijedile sustavnu monografsku obradu.

Stanko Andrić

New Contributions to the Research on Medieval Ilok and its "Statute"

Summary

The medieval town of Ilok (Hung. Újlak) is unique in north-eastern Croatia in presenting a combination of several distinct and important historical subjects. Besides the town or borough itself (with its fortifications, churches and monasteries, "free" municipality, and a relatively strong and bustling economy), historical research has been attracted by three more topics related to it: the two aristocratic families who consecutively held Ilok among their domains (both the Iločki/Újlaki included high-ranking individuals who had a considerable influence on the Kingdom's political matters); the final stage of life and the early cult of St. John Capistran (an outstanding Franciscan friar of Italian origin who died in Ilok in 1456); a compilation of urban law known as the 'Ilok Statute', which was approved by the king in 1525 (just months before the Ottomans captured Ilok) and which remained unknown until its recent discovery in Vienna, followed by publication in 1938.

The so-called Ilok Statute represented the central topic of the conference held in Osijek and Ilok in 2000, and a majority of papers in the resulting conference volume (published in 2002) are dedicated to it. It has turned out, however, that most of these contributions have methodologically gone astray, being written by jurists with little knowledge about the history of medieval law and specifically about the legal context to which the Ilok Statute belongs. These authors failed to recognise the importance of the fact that the Statute's five books are not a homogeneous elaboration and recording of the local law, but rather a product of two components of different origin put together. One is the list of privileges and rules granted to Ilok, probably at some point in the 1450s, by the town's lord, Nicholas of Ilok, then voivode of Transylvania and *ban* of Mačva; this corresponds to the Statute's first book. The other is the collection of laws and customs obeyed by "the eight free cities of Kingdom of Hungary," namely Buda, Pest, Košice (Kassa), Bardejov (Bártfa), Prešov (Eperjes), Bratislava (Pozsony), Trnava, and Sopron; this makes up the remaining four books of the Statute.

This second and more extensive component of the Statute has already been studied (e.g. by Š. Mertanová, L. Margetić, and others) as important documentary evidence of the formation of the so-called *ius tavernicale*. The term means the jurisdiction encompassing those free (royal) towns of the Hungarian kingdom which, from the end of the fourteenth century onwards, appealed to the royal officer called chief *tavernicus* (chamberlain), the most important among them also sending jurors to the court presided over by him. The contents of this larger part of the Statute obviously cannot be presumed to reflect the social and legal conditions of Ilok itself or to address its specific juridical needs. Matters are different with the first, privilegial book of the Statute, but even there it is appropriate to ask (as does D. Vitek in his contribution to the volume) whether the Ilok law had its sources and models among earlier records of the urban laws comprised within the "tavernical" jurisdiction. Comparison of the two parts of the Statute, however, shows rather that the first book is a separate entity, whose

regulations were individually designed to deal with local situations, unlike the *en bloc* adopted remainder of the Statute.

Given its complex structure, it is difficult to find an appropriate legal term to describe the Ilok codex. The term *statute*, widely used in Croatian scholarship and only challenged by L. Margetić since 1994, seems to be misleading because it suggests a similarity to the statutes of Dalmatian cities and communes, which as a rule represent autonomous codification of local customary laws. At the same time, the Ilok code is not a simple urban privilege, an enactment form characteristic of medieval Slavonia and Hungary. Not only the mere size of the codex, but also the initiative which the burghers of Ilok showed in putting it together from two different sources and in obtaining its confirmation from the king, make the Ilok law compilation an atypical case of urban legislation. Thus a broader and more neutral term is yet to be found for it (Margetić has proposed that of *liber legalis* or 'law book'). Regrettably, although by size the present conference volume is a considerable input to this recently intensified field of research, its actual contribution to asking and discussing relevant questions is slimmer than should be expected.

Key words: Ilok, legal history, statutory law, the Middle Ages.